

V. KÖZÖSSÉGEK

1. NÉP ÉS NEMZET, NYELV, ÁLLAMPOLGÁRSÁG

VARGA Zs. András (1–4.)

– GERENCSÉR Balázs Szabolcs (5–8.) – WETZEL Tamás (9–10.)

1. Szuverenitás, identitás és autonómiák a magyar közjogban

Bármely alkotmányjogi kérdés, így a többség-kisebbség viszonyának tárgyalása során nem indulhatunk ki máshonnan, mint a szuverenitásból. A szuverenitást rendszerint az állam, mint a társadalmi szerveződés legmagasabb önálló szintjének alapvető jellemzőjeként (*differencia specifica*) értelmezzük. A társadalomban a hatalom tény. Történelmi ismereteink és mindennapi tapasztalataink kétségtelenné teszik, hogy minden helyzetben, ahol emberek együttműködése szükséges, vagyis ahol nem teheti minden ember azt, amit akar, hanem közösen kell cselekedniük, vagy legalábbis akaratok ütközik, előbb-utóbb valaki (vagy valakik) olyan helyzetbe kerül(nek), hogy akarata (akaratok) érvényesül a többiek akaratával szemben. Nem cáfolja ezt az a helyzet sem, amelyben az akaratformálás a résztvevők közös megegyezésén alapul (konszenzusos akaratképzés), mivel a végső közös akarat ebben az esetben is eltér (legalábbis elvileg) a résztvevőkétől.

A hatalom tény marad akkor is, ha azt az állam gyakorolja. Így értelmezzük a szuverenitást mint állami főhatalmat is. A *szuverenitás* a legegyszerűbb megfogalmazás szerint nem más, mint egy adott területen és adott népcsoport fölött ténylegesen és elvileg kizárólagosan gyakorolt (fő)hatalom, amelyet más hasonló helyzetű hatalomgyakorlók ilyenként elismernek. A szuverenitás külső oldalát ennek megfelelően a függetlenség, önállóság és külső kontroll nélküli döntési képesség jelenti, belső oldalát pedig a legfőbb hatalom letéteményese és az általa alkotott szabályok. Ebből következnek a szuverenitáson alapuló úgynevezett (belső) *felsőjogok*: a *parancsolás joga* és az *alávetettség (engedelmesség) kötelezettsége*.¹ A szuverenitás mint állami főhatalom

¹ SCHANDA Balázs: Az államalkotó tényezők. In: TRÓCSÁNYI László – SCHANDA Balázs – CSINK Lóránt (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*. Ötödik kiadás. Budapest, HVG-Orac, 2016. 103–106.; DEZSŐ Márta: A szuverenitás. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.*, Osiris, Budapest, 2002. (121–207.) 121–122., 136–138.; HERCEGH Géza (szerk.): *Nemzetközi jog*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1989. 38–40.; GOMBÁR Csaba: Mire ölünkbe hullott, anakronisztikussá lett. In: GOMBÁR Csaba – HANKISS Elemér – LENGYEL László – VÁRNAI Györgyi (szerk.): *A szuverenitás káprázata*. Korridor Politikai Kutatások Központja, Budapest, 1996. 13–45.; NAGY Boldizsár: *Az abszolútum vágyáról és a törekeny szuverenitásról*. In: GOMBÁR–HANKISS–LENGYEL–VÁRNAI (szerk.) i. m. 227–233.; VILD Éva: A Szentszék és a magyar állam viszonyáról. *IURA*, 13. évf., 2007/1. 158–175.

nélkülözhetetlen eleme minden viszonyban az a képesség, hogy a döntéseknek ténylegesen érvényt lehessen szerezni.²

A közhatalom is hatalom tehát, és mint ilyen, magatartási szabályok általános megfogalmazását, az egyes jogalanyokkal szembeni kikényszerítését és a magatartási szabályok betartásával kapcsolatos viták eldöntésének tényleges lehetőségét jelenti. A közhatalom birtokában megfogalmazott, és az egyes jogalanyokkal szemben kikényszerített magatartási szabályokat nevezzük jognak. A közhatalom, a szuverenitás gyakorlásának módja ennek megfelelően *jogkérdés*.³ Jogkérdés a közhatalom gyakorlásának forrása, formája és intézményrendszere is. Ilyen jogkérdés a kisebbségek helyzete egy államon belül.

A következőkben először a nemzet *közjogi* szerepének megkerülhetetlenségét igyekszem igazolni, mégpedig előbb pozitív majd negatív módszert alkalmazva, majd ennek néhány következményét vázoló fel. A közjogi szempont hangsúlyozásának azért van jelentősége, mert jogi kategóriaként a magánjogban nem leljük nyomát (ott a vagyoni viszonyokban más kollektív tulajdonosok jelennek meg, így az állam, az önkormányzat, egyéb jogi személyek, illetve jogi személyiség nélküli, mégis szerzőképes jogalanyok).

2. A nemzet a közjogban

Annak ellenére, hogy napjainkban a közjogi irodalom meghatározó témái (intézményrendszer, emberi jogok, a tételes jog tartalma és érvényessége) között a nemzet nem tűnik fel, minden állam- és jogértelmezés mögött szükségszerűen ott húzódik rejtetten a nemzetfogalom.⁴ A jog ugyanis viszonylag praktikus értelmezése szerint nem más, mint a személyek (jogalanyok) viselkedésére vonatkozó, az állam által alkotott, de legalább az állam által elismert és az állam által végső soron kikényszerített, kötelező magatartási szabályok összessége.⁵

Ebből a jogfogalomból nyomban következik a jog *közösségi* és *relációs* jellege. A relációs jelleget nem szokás hangsúlyozni, mivel 'megzavarja' az egyéni emberi jogok mindenek fölöttiségére épülő diskurzusok ívét⁶. A közösségi vonás azonban nem lehet vita tárgya: ha a jog magatartási szabály, akkor értelmét (és végső soron persze érvényességét is) csak az adja, ha nem egyetlen elszigetelt egyénre értelmezzük. A jog közösségi jellegéből azonban még nem következik a nemzet (és a nemzetfogalom)

² Lásd SZILÁGYI Péter: *Jogi alaptan*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1992. 118.

³ Lásd Martin LOUGHLIN: *The Idea of Public Law*. Oxford, Oxford University Press, 2003. 29.

⁴ Ez még a neo-kelsenianus pozitív jogi iskola [és jelentős hatását magyar képviselője JAKAB András – megközelítését lásd *A magyar jogrendszer szerkezete* (Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2007.) c. művében] esetén is így van, illetve így kell lennie. Ennek az állításnak az igazolása későbbiekben felismerhető lesz.

⁵ A definíció érvényességét mutatja, hogy a kánoni jog is hasonló megközelítést alkalmaz (lásd ERDŐ Péter: *Egyházjog* Budapest, Szent István Társulat, 2003. 47.) sőt, az 'állami' jog definíciója tulajdonképpen úgy is felfogható, mint a kánoni jogfogalom szűkítése.

⁶ Jelentőségét viszont szemléletesen mutatja be FRIVALDSZKY János: A házasság és a család: elnyomó hatalmi viszonyok avagy a jog relacionális jellegének prototípusai? *Iustum Aequum Salutare*, IV., 2008/3. 5–29.

szükségessége. Ennek belátásához beszélnünk kell az állam, mint a jog forrásának⁷ néhány tulajdonságáról. Ezek közül az első a szuverenitás, vagyis egy adott területen és adott népcsoport fölött ténylegesen és elvileg kizárólagosan gyakorolt (azaz fő-) hatalom, amelyet más hasonló helyzetű hatalomgyakorlók ilyenként elismernek.⁸ Az állam tehát egy meghatározott népcsoporthoz kötődik. Ez a kötődés azonban nem esetleges.

Amennyiben az állam feltétlen ismervének tekintjük az alkotmányosságot⁹, így annak részeként a népszuverenitás (vagy demokratikus legitimáció) elismerését, akkor az államot történeti kötöttségű jelenségként kell felfognunk.¹⁰ Ha pedig a legitimitás fogalmát nem az elsődleges szociológiai értelemben használjuk, hanem úgy tekintjük, mint a *jogrend* egészének (és nem egy konkrét politikai helyzet) elfogadottságát, támogatását, akkor nem nehéz belátni, hogy az állam és az azt megalapozó alkotmány (vele pedig a jogrend) legitimitása egybevág a népszuverenitás gyakorlásával. Az alkotmányozás alanya (a szuverenitás forrása) alkotmányoz, ezáltal szükségképpen legitimálja az alkotmányt és az arra épülő állam- és jogrendet.

A fenti okfejtésből további megállapítások következnek. Mindenekelőtt az, hogy lehetetlen egy fennálló alkotmányt, alkotmányos rendet, jogrendet az alkotmányozó alanytól, a szuveréntől függetlenül értelmezni. Maradékaltanul objektív alkotmány, alkotmányos- rend és jogrend legfeljebb elméleti konstrukcióként létezhet – és ilyenként persze saját belső törvényszerűségei kutatásának tárgya is lehet. Minden létező alkotmány azonban egy azonosítható szuverén alkotmánya, az alkotmányos rend egy azonosítható szuverén alkotmányos rendje, a jogrend egy azonosítható szuverén jogrendje.

2.1. Közjog nemzet nélkül?

Ezt a következtetést viszonylag könnyen igazolhatónak véljük fordítva is, a *reductio ad absurdum* módszerével: ha az alkotmányt és a rá épülő jogrendet nem a szuverén 'sajátjának' tekintenék, hanem csak a véletlenszerűen az ország területén tartózkodókat kötelező normának, akkor nem találnánk magyarázatot arra, hogy ugyanez a jogrend miért köti például a nem Magyarországon tartózkodó állampolgárokat. Ezzel a gondolattal el is érkeztünk a nemzet közjogi szükségességének negatív igazolásához.

Kifejtéséhez az egyszerűség kedvéért vegyünk Magyarország alkotmányát, és kíséreljük meg 'kiírtani' belőle mindazt, ami a közvetlenül vagy közvetve a nemzetre utal. Ennek érdekében nyilván törölnünk kell mindazokat a rendelkezéseket, amelyek azonosítható történeti múltra, nyelvre, magát nem véletlenszerű egyén-közösségnek tekintő csoportra utalnak. Mindjárt ilyen a legelső rendelkezés (sőt, már a preambulum is): az országot nem lehetne többé Magyarországnak nevezni, legfeljebb valamilyen

⁷ Sőt, a már említett kelsen-i értelmezés szerint egyedüli, minden kötöttségtől mentesen parancsoló forrásának.

⁸ Lásd az 1. lj-ben írtakat.

⁹ Az alkotmányosság értelmezésünk szerint *formailag* a jogrendre vonatkozó alapvető szabályok létét (és érvényesülését), *tartalmilag* pedig az igazságosság elméleti követelményének, illetve a hatalomgyakorlás korlátjával szolgáló szabadságjogoknak és szabadságbiztosítékoknak a szavatolását jelenti.

¹⁰ Lásd VARGA. Zs. András: Alkotmányunk értékei. A fogalmi keretek. *Iustum Aequum Salutare*, V., 2009/1. 89–107. Vö. GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris 2007. 16–17.

földrajzi utalással helyettesíthetnénk, például lehetne „Pannónia: köztársaság”. Ezt következetesen végig kellene vezetni a szövegen. Aztán el kellene hagyni a határon túli magyarokra, a nemzeti és etnikai kisebbségekre utaló rendelkezéseket, a Himnuszt, ki kellene cserélni valamilyen absztrakt jelképre a címert, és így tovább. Ami marad, az egy nagyjából semleges szöveg, amely csak a hatalomgyakorlás intézményeire és az egyént a hatalommal szemben megillető jogokra utal. A megoldásunk azonban mégsem felelne meg maradéktalanul a kitűzött célnak. Alaptörvényünk sajátossága miatt ugyanis mindjárt az elején van egy rendelkezés, amelyet az előbbi gondolat kísérlet eredményeként nem töröltünk, mégpedig a B) cikk (1) és (3) bekezdése (amely az átirrt szövegünkben úgy hangzana, hogy): „Hazánk neve Pannónia” és „A közhatalom forrása a nép.” Röviden: a nemzet-fogalomtól való ’megszabadulásunk’ után még mindig ott lenne a *nép*, mint az állam (pontosabban a szuverenitás) forrása.

Ha következetesen tovább kívánnánk lépni, akkor ezt is törölni kellene, csak hogy ebben az esetben feladnánk a népszuverenitás kategóriáját, mint az alkotmányosság-paradigma *sine qua non* elemét (*első abszurdum*). Magyarul megismételve: nincs alkotmányosság az azt hordozó közösség nélkül (csak valamilyen, a hatalom pusztja tényén alapuló kényszerrend; vélhetően mondani sem kellene, hogy ha nincs közösség, csak hatalom, akkor ebben a rendszerben az egyéni emberi jogoknak sem maradna alapja). Megkísérelhetnénk persze az első abszurdum feloldását azzal, hogy népet mégiscsak elfogadjuk a szuverenitás hordozójaként (és ilyenként a néppel együtt az Alkotmány fenti rendelkezésének megkegyelmeznénk). Megoldást ez sem hozna. Ha ugyanis nem feledjük, hogy a nemzetet (többek között) történetisége miatt vetettük el, akkor a megmaradt ’nép’ legitimációs funkcióját sem köthetjük történetiséghez. A nép változása (halálozás, kivándorlás, születés vagy nagykorúvá válás, bevándorlás) sőt, akár csak hangulatának elmozdulása újra meg újra felvetné a legitimációs igényt. Történetiség nélkül tehát az állam és a jogrend léte folyamatosan igazolandó, a jog mint szabály pedig csak legitimálása pillanatában érvényes. Azt hiszem, belátható, hogy ez képtelenség (*második abszurdum*). Az állandóan megkérdőjelezett szabály ugyanis nem csak kikényszeríthetetlen, de nem is lehet kötelező (hiszen megalkotását követően nyomban érvénytelen). A második abszurdum ezért átfogalmazandó: történetiség nélkül az állam és a jog nem érvényes többé. A negatív módszer eredményeként kimutatott két abszurdumból is azt a következtetést kell tehát levonnunk, hogy történetiségében értelmezett szuverén (nép vagy nemzet) hiányában nincs alkotmányosság, nincs állam, nincs jog.

2.2. A nemzet és közjoga

A történeti nemzetre, mint a közjog feltétlen alapjára épülő népszuverenitás tana persze további kérdéseket vet fel. Mindenekelőtt azt, hogy akkor tehát pontosan *ki a szuverenitás alanya?*

Ha az Alaptörvény közjogi alanyainak rendszerében a szuverenitással kapcsolatba hozható (hatalmi forrás) alany elnevezését nézzük, akkor legalább öt fogalommal találkozunk. Ezek: a *nép* (amely a B) cikk definíciója szerint a hatalom forrása), a *nemzet* (amelynek egységét a 9. cikk szerint a köztársasági elnök kifejezi), a *magyarok* (akiknek Magyarország határain belül is lenniük kell, ha már a D) cikk szerint a határain

kívül is élnek), a magyar nemzet (szintén a D) cikkbeli említés folytán) végül pedig a *nemzetiségek* (amelyekről a XXIX. cikk rendelkezik, és amelyek államalkotó tényezők). Ebben a fogalmi zűrzavarban nehéz, sőt nem kizárt, hogy lehetetlen világos, logikailag is zárt rendet találni, és ez a tanulmány nem is ezt célozza. Ezért anélkül, hogy a fogalmi tisztázást elvégeznénk,¹¹ és anélkül, hogy az Alaptörvényben előforduló fogalmak bármelyikével azonosítanánk – így a nemzet fogalommal sem – a továbbiakban az alkotmányozás alanyának, a szuverenitás birtokosának a *nemzetet* tekintjük (elfogadva ezzel a ZLINSZKY János által kimutatott prioritást a nép és a nemzet fogalmak közjogban való előfordulását illetően¹²).

A nemzet tehát értelmezésünk szerint a szuverenitás hordozója (és e szerint az értelmezés szerint fogalmilag azonos az B) cikk által definiált néppel). Könnyen belátható, hogy a nemzet e szerint az értelmezés szerint kétféle minőségben jelenik meg fogalmi rendszerünkben. Egyfelől – az alkotmányozást követő pillanattól – a hatalom forrása és absztrakt hordozója, vagyis – éppen az Alaptörvény rendelkezése folytán – a szuverenitás legális alapja. Másrészt azonban – az alkotmányozás pillanatában – a szuverenitás ténybeli hordozója, hiszen ezért képes alkotmányozni.

Az a belátás, hogy a nemzet ebben a kétféle minőségben egyaránt jelen van, igen komoly jelentőséggel bír. Ha eltekintünk az alkotmányozás pillanatától, látszólag csak a legális nemzet 'létezik'. Ez különösen a változatlan alkotmánnyal bíró társadalmak/jogrendek esetén fordul elő, amikor az alkotmányozó 'ténybeli' nemzet és az egykor létrehozott alkotmánnyal élő 'legális' nemzet tagjai között már nincs átfedés. Ebből következően úgy tűnhet, és ezt a pozitív jogi megközelítés a végletekig erősítheti, hogy a jog előírásain kívül a legális nemzet alanyait már semmi nem köti össze, vagyis a nemzet egyenlő az állampolgárok összességével (politikai nemzet-fogalom¹³). Ez a látszat – függetlenül attól, hogy valós-e vagy nem –, még mindig jelentőséget kell, hogy tulajdonítson a (legális) nemzetnek, hiszen annak nevében történik a hatalom gyakorlása.

Mindenképpen szükséges azonban annak tisztázása, hogy mi köti össze a nemzet tagjait. Nyilván része a kötőerőnek a tényleges hatalom, de annak elfogadása, hogy az érintett egyén-összesség együtt gyakorolja a hatalmat, vagyis a 'többiek' elfogadása hatalomgyakorló alanyként feltételezi azt, hogy a 'mi' alanynak van értelme – hogy

¹¹ Megjegyezzük, hogy a nemzet-fogalom tisztázását nem azért nem kíséreljük meg, mert nem tulajdonítunk jelentőséget akár csak a rész-sikereknek is. A használt egyszerűsítéssel azonban következtetéseink is könnyebben általánosíthatók. A magyar nemzetfogalom fejlődését részletesen bemutatta GYURGYÁK i. m., egyszersmind ERNEST RENANNA támaszkodva kiemelte – a mi megközelítésünk szempontjából – legfontosabb tulajdonságát: „[...] közös emlék a múltból, közös terv a jövőre” (15. o.), vagy „[...] egyszerű nemzetépítő projektum, terv, célkitűzés [...], ugyanakkor bár képzelt, de mégiscsak nem virtuálisan, hanem nagyon is valóságosan létező közösség” (17. o.). Ezt a kettősséget emeljük ki a következő sorokban magunk is. A nemzetfogalom más értelmezéseit lásd KÁNTOR Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Rejtjel, 2004.

¹² ZLINSZKY János: *Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 3., 15.; bővebben: ZLINSZKY János: *Tudjátok-e, mi a haza?* In: HAJAS Barnabás – SCHANDA Balázs (szerk.): *Formatori Iuris Publici. Studia in honorem Geisae Kilenyi septuagenarii*. Budapest, Szent István Társulat, 2006. 597–604.

¹³ Lásd erről: KÁNTOR Zoltán: *Előszó*. In: KÁNTOR (szerk., 2004) i. m. 7–17.

'mi' egyenként tagjai vagyunk valaminek.¹⁴ Látszólag speciális jelentéstartalmat tulajdonít a 'mi' fogalmának Joseph RATZINGER, amikor kiemelve a jog jelentőségét, az ószövetségi zsidóság mint nép fennmaradásának három elemét emeli ki, a kultuszt, a jogot és az ethoszt.¹⁵ (Érdeemes egy pillantást vetni a kultuszra. Az állam laicitását, a bármiféle kultusztól való elválasztását hangsúlyozva úgy tűnik, hogy létezik legális nemzet közös vallási élmény nélkül. A tapasztalat azonban mást mutat, három különböző szerző három eltérő nézőpontból jut arra a következtetésre, hogy transzcendencia nélkül nincs nemzeti lét. Az első: „Eisenhower elnök, a homo Americanus religiosus archetípusa nem többet és nem kevesebbet kért a nemzettől, mint a 'hitben való hitet'. 1954-ben így szólította meg az országot: 'Kormányzásunk teljességgel értelmetlen, ha alapja nem a mélységesen gyökerező vallásos hit – és engem nem érdekel, hogy mi-ben.'"¹⁶ A második: „[...] Amerika maga lett vallássá. Az amerikai zászló és az amerikai nemzethez tartozás már-már szinte vallásos áhitatot követel és ad az amerikaiak tömegének [...]."¹⁷ A harmadik: „Amerika polgári vallása vallásos választ ad arra, amiről az amerikaiak azt hiszik, közös bennük. [...] az amerikai hitvallás protestantizmus Isten nélkül.”¹⁸)

Valamiféle, a megélt összetartozásból származó közmegegyezés nélkül egy alkotmány nem tudja ellátni még a 'társadalmi minimum' szerepét sem. Ehhez a racionális elfogadottságon túl más is kell, mégpedig érzelmi vagy még inkább lelki azonosulás: az a hit, hogy a dolgok jól mennek és ennek alapja a *mi* fennálló (alkotmányos) rendünk.¹⁹ Nem igaz tehát, hogy egy alkotmány értéke önmagában van: valamire irányulnia kell. Ha a belső értékei nem általánosan elfogadottak, és ebből adódóan a jogrend sem rendelkezik a szükséges minimális elfogadottsággal (aminek az önkéntes jogkövetésben kell megnyilvánulnia), az alkotmányos rendet nem közmegegyezés, hanem kizárólag az erőszak (mint a hatalom potenciális érvényesítési lehetősége) tarja össze. *Szolidaritás* nélkül ezért az alkotmányosság és a jog rendje csak a pusztá fizikai hatalmat takaró látszat lehet, a közös jog alapja nem. A fentiek szerint értelmezett szolidaritás pedig szükségszerűen hordozza a közjog történeti meghatározottságát is: a közjog nem a priori létezik, hanem *egy létező nemzet közjoga* (alkotmányos rendje). Ennek a közjognak pedig alkotójaként szükségképpen jogalánya a történeti kötöttségeivel együtt értelmezett nemzet.

¹⁴ Ez világosan látszik az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának bevezető mondatából: „*We the people...*”, „*Mi, a nép...*” A „*mi*” jelentőségét és a „*tagság*” megkerülhetlenségét szemléletesen és világosan mutatja be Roger SCRUTON: *A nemzetek szükségességéről*. Budapest, Helikon, 2005. 21–23.

¹⁵ Joseph RATZINGER: *A liturgia szelleme*. Budapest, Szent István Társulat, 2002. 16.

¹⁶ Paul JOHNSON: *A kereszténység története*. Budapest, Európa, 2005. 657.

¹⁷ MATOLCSY György: *Amerikai birodalom. A jövő forgatókönyvei*. Budapest, Válasz, 2004. 84.

¹⁸ Samuel P. HUNTINGTON: *Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái*. Budapest, Európa, 2005. 169., 172.

¹⁹ Ezt ma már az individualista társadalomtudományi iskola sem tagadja. A bizalomról, a társadalmi tőkéről, vagyis azokról az értékekről, normákról, amelyek lehetővé teszik egy csoport, végső soron pedig a társadalom tagjainak együttműködését lásd Francis FUKUYAMA: *A nagy szétbomlás*. Budapest, Európa, 2000. 33.

2.3. A közjogi nemzet és tagjai

A közjogi nemzet történetiségéből két következtetést is levonhatunk a nemzet és tagjait illetően. Az egyik a tagság múltjára és jövőjére vonatkozik, a másik a jelenére. A múltat és jövőt illetően a következtetéseket ebben az írásban rövidre lehet zárni, mert ezek már kilépnek a közjogi keretektől, a kérdést pedig GYURGYÁK János alaposan körüljárta. A nemzet *létező közösség*, amely azonban renani értelemben a múltra is kiterjed, alapja a közös múltszemlélet, valamint BURKE meglátásának megfelelően része a jövő is (tagjai közé sorolandók a még meg nem születettek)²⁰. A nemzetnek és tagjainak jelene azonban nagyon is közjogi kérdés. A nemzet közjogi jogalanyisága ugyanis semmiképpen nem fedheti el tagjait. Egyrészt azért nem, mert ebben az esetben is a jog fogalmának tagadásához jutunk, a magatartási szabály ugyanis elsődlegesen embereket (személyeket) kötelezhet, hiszen csak ők cselekvőképeseek (a jogi személy nevében is valaki eljár), így a nemzet kollektív jogalanyisága is csak egyén vagy egyének cselekményei összességében nyilvánul meg.

Másrészt azonban a népszuverenitáshoz (mint a közjog történetiségét megalapozó kategóriához) hasonlóan az alkotmányosság keretei között értelmezett közjog másik sine qua non összetevője az *igazságosság* követelménye, amely ugyan nem a mindenki (minden személy és személyek minden csoportja) jogos érdekének feltétlenül, mindenáron való megfelelést jelenti, hanem csak azt (de azt feltétlenül!), hogy a jognak legalább törekednie kell az igazságosságra. Ennek leginkább elterjedt megfogalmazását *Radbruch-i formulaként* ismerjük, amely szerint a jog a szuverén parancsa, amelynek egyetlen korlát mellett bármi lehet a tartalma. Ennek megfelelően lehet valaki számára igazságtalan, esetleg célszerűtlen vagy más okból 'helytelen' a norma, de a hibás norma is a jog része. Előfordulhat azonban, hogy a norma az igazságossággal olyan mértékben áll szemben, hogy már nem tekinthető többé jognak. Ez akkor következik be, ha már nem is törekszik a jog az igazságosságra, „ahol az egyenlőséget, ami az igazságosság magja, a pozitív jogalkotás által tudatosan megtagadják.”²¹ Ebben az esetben a törvény már nem pusztán helytelen, hanem a törvény köntösébe bújó jogtalanság.

A válasz tehát, amit RADBRUCH megfogalmazásában vélünk megtalálni, a formális legalitás tartalmi korlátjaként – mégpedig az általunk alkalmazott jogfogalom értelmében nélkülözhetetlen korlátként – a jogalanyok (emberek) egyenlőségére épülő igazságossági követelmény. Az ember természetes akarat-egyenlőségének a jog fogalmából következő elismerése pedig nem más, mint az *egyenlő méltóság*, más megfogalmazás szerint az általános személyiségi jog, vagy a személyiség szabad kibontakozásához való jog, az általános cselekvési szabadság, röviden az önrendelkezési jog. Az egyenlő méltóság pedig – különféle megfogalmazásaitól függetlenül – az egyéb jogok forrása.²²

²⁰ Nem teljesen szabályos megoldásként az eredeti művek helyett GYURGYÁK Jánosra hivatkozom: GYURGYÁK i. m. 15–17., 538. Az eredeti művek egy része olvasható: KÁNTOR (szerk., 2004) i. m. A „Mi” fogalmának ezt az értelmezését követi SCRUTON is: SCRUTON i. m. 21.

²¹ Gustav RADBRUCH: *Gesetzliches Unrecht und übergeseztliches Recht*. idézi: LIGETI Katalin: A jogállami büntetőjogról, In: WIENER A. Imre: Büntetendőség – büntethetőség. *A Btk. általános része de lege ferenda*. [MTA JTI Közlemények No.17.] Budapest, MTA-JTI, 2003. 91.

²² Nem véletlen tehát, hogy ezt tekinti a magyar jogrendszer alapjának is az Alkotmánybíróság lásd az első ilyen tartalmúak közül a 8/1990. (IV. 23.) AB (ABH 1990, 42, 45), 27/1990. (XI. 22.) AB (ABH 1990,

Azt kell tehát mondanunk, hogy a *személyi méltóság* elismerése nélkül az alkotmányosság és a jog rendje újra csak a pusztá fizikai hatalmat takaró látszat lehet (miként a nemzet esetén is tapasztaltuk), a jog alapja nem. ZLINSZKY megfogalmazására²³ utalva: a személyi méltóság elismerésének hiányában a normarendszer legfeljebb csak hasonlít a joghoz. A személy természetéből eredő méltóságának elismerése tehát a jog alapvető, *univerzális*, objektív, ugyanakkor nem a saját rendelkezése folytán létező sajátossága – a legalitás szükségképpeni követelménye.²⁴ A nemzet szolidaritása és az egyén méltósága persze egymás ellen hat, mégis egyidőben kell érvényesülniük (ha a közjog érvényességét fenn kívánjuk tartani). Arányuk, különösen 'helyes' arányuk a priori nem határozható meg, de annyi kijelenthető, hogy a két 'végpont', az egyik minőség eltűnése és a másik kizárólagossá válása egyenlő a jog tagadásával. Másként fogalmazva az *alkotmányos rend legitimitása és legalitása feltételezi a szolidaritás és a személy méltósága közötti szubsziaritást*.²⁵

2.4. Nemzet közjog nélkül?

Miután ez az írás hosszadalmasan bemutatta, hogy a közjognak szüksége van nemzetre, továbbá felvillantotta a közjog nemzetének néhány jogi sajátosságát, nem fejezhető be a másik irány, vagyis annak legalább felületes vizsgálata nélkül, hogy létezhet-e nemzet (köz)jog nélkül? A Ratzinger-elv²⁶ szerint a válasz az, hogy nem, mint ahogy saját szokások és saját kultusz (vagy legalábbis közös elemeket is tartalmazó kultuszok) nélkül sem. Más szóval: nemzet, következésképpen nemzeti kisebbség valamiféle közjogi elismerés nélkül nem létezhet. A fenti állítás közjogi igazolása nem igényel túlzottan bonyolult okfejtést. Az egyén jogainak (vagy közkeletűen az emberi jogok-

187, 189) vagy 57/1991. (XI. 8.) AB (ABH 1991, 272, 279) határozatokat. Az utóbbiban az Alkotmánybíróság ismételten utalt arra, hogy „*az emberi méltósághoz való jogot az ún. „általános személyiségi jog” egyik megfogalmazásának tekinti. Leszögezte, hogy a modern alkotmányok, illetve az alkotmánybírói gyakorlat az általános személyiségi jogot különféle aspektusaival nevezik meg: pl. a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogként, az önrendelkezés szabadságához való jogként, általános cselekvési szabadságként, avagy a magánszférához való jogként. Az általános személyiségi jog „anya-jog”, azaz olyan szubsziárius alapjog, amely az egyén autonómiájának védelmére szolgál, ha az adott tényállásra a nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható. // Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint az „általános személyiségi jog” részét képezi az önazonossághoz és önrendelkezéshez való jog is.*” A hivatkozott határozatokban írtak elméleti jelentőségét emeli ki SÓLYOM László is: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001. 452–459.

²³ ZLINSZKY (2005) i. m. 15.

²⁴ Végső soron ez nem más, mint a jog természetes kötöttségének elismerése. kifejtését lásd FRIVALDSZKY János: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. 412–418.

²⁵ A szolidaritás és a személyi méltóság kiegyenlítése a szubsziaritás segítségével nem újkeletű. FRIVALDSZKY világosan bemutatja, hogy a szubsziaritás (egyébként szintén természetjogi eredetű) alapelve XI. Pius pápa *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikájában megjelent értelmezésében az Európai Unió saját alapelvevé vált, és ténylegesen megnyilvánul intézményei napi gyakorlatában [FRIVALDSZKY (2007) i. m. 422–433.]. Lásd még: *Az egyház társadalmi tanításának kompendiuma*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. 91–96., 107–109., 111–114. A szubsziaritás az Európai Unió nemzetek feletti viszonyában úgy jelenik meg, mint a tagállami hűség és az alapszabadságok, valamint az emberi jogok kiegyensúlyozása, lásd KENDE Tamás – SZÜCS Tamás (szerk.): *Európai közjog és politika*. Budapest, Osiris, 2002. 162., 429., 484., 515., 510–520., 545., 583–603.

²⁶ RATZINGER (2002) i. m. 16.

nak) nevezett igények közül az, amelyet az állam jogként nem ismer el, valójában nem létezik (mert nem érvényesíthető). A (mindenkire) kötelező erő, és ennek garanciája, az állami kikényszeríthetőség változtatja az egyéni igényt (törekvést, szándékot, elvárást, akaratot) alanyi joggá, tiszteletben tartását pedig magatartási szabállyá. Az el nem ismerés a jog szempontjából közömbössé, a tiltás pedig éppen fordított (azaz nem gyakorolható) magatartási szabállyá redukálja az egyéni igényt.

Mindez szükségszerűen igaz a nemzethez tartozásra (a 'mi' tagságára) vonatkozó igényekre is. Vegyük az egyszerűség kedvéért a nyelvhasználatot. A saját nyelv használata mint alanyi jog el nem ismerése (vagyis az állam jogának mint szabályrendszernek ezzel szembeni közömbössége) a saját nyelvhasználati igényt nyilvánvalóan megfosztja jogi természetétől: hiába beszéli valaki a saját nyelvét, ha senki más nem köteles érteni azt. A tiltás értelemszerűen még durvább eredményhez vezet – ebben az esetben a nemcsak az történik, hogy a nyelvhasználati igény mellé nem biztosítjuk a jogi erőt, hanem fordítva, a saját nyelv használatától való tartózkodás a kötelező (jogi erejű és kikényszeríthető) szabály. Hozható lenne más példa is, így a jelképhasználat, a saját intézmények fenntartásának (jobb esetben támogatásának) igénye vagy akár a saját 'részjog' (közkeletű néven autonómia) elismerése, hasonló eredményre jutnánk.

A közjogi nemzetként való elismerés hiánya – a jogi közömbösség – részben pótolható lehet, ha az egyének egyesülési joga egyébként elismert. Ez ugyanis olyan egyéni szabadságjog, amelynek gyakorlása – az egyesületkénti működés – már hordoz kollektív jegyeket. Ez jó esetben a nemzeti igény közjogkénti elismeréshez hasonló helyzetet jelent. Létező analógiaként hivatkozni lehet az egyesülési jog, valamint a lelkiismereti és vallásszabadság kombinációja alapján működő intézményes egyházakra. A közjogi közömbösség („legyen tagja, aki akar, az állam szabályainak tiszteletben tartása mellett csináljanak, amit szeretnének, használjanak olyan szimbólumot, amelyet jól esik, hozzanak olyan szabályokat, amelyet teszik”) ilyen esetben a szerveződés belső autonómiáját biztosítja ugyan, de egy kellemetlen korláttal: az egyházak belső jogát az állam nem kényszeríti ki, ezáltal megtagadja a közjog részekénti elismerést. Persze lehet az egyháznaknál több közjogi elismerést biztosítani. A 'közönséges' egyesületeknél, és sajátos formájuknál, a pártoknál látjuk, az állam valamiféle garanciát vállal az egyesületi szabályok formai betartásának biztosításáért (például garantálja, azaz bíróság által kikényszeríthető jogként biztosítja a tagságon alapuló részvételi lehetőséget a döntéshozatalban). A belső szabályok tartalmába (az egyesület belső 'anyagi jogába') azonban ilyenkor sem szól bele.

A közjogi közömbösség tehát jó esetben is csak csökevényes elismertséget jelent, az 'egyesületi nemzet' legfeljebb a 'tag' eljárási jogait biztosító közjogi védelmet élvezhet, de a tagság a legteltesebb mértékben egyéni döntés – a tagnak vannak jogai az egyesülettel szemben, de ha ezekkel nem él, vagy felhagy a tagsággal, akkor az egyesület tehetetlen vele szemben. A tiltás nyilván meg egyértelműbb helyzetet jelent: ha egy közösség nem nevezheti nemzetnek magát – mint 'tiltott nemzet' közjogi értelemben egyáltalán nem létezik. Ha pedig valaki mégis megpróbálja létezőnek tekinteni, akkor a tilalom megszegése miatt jogi megtorlást kockáztat. Az 'egyesületi nemzet' és a 'tiltott nemzet' példáiból *a contrario* következik, hogy a nemzet léte feltételezi a saját közjogot. A nemzet önálló állama esetén ez a saját *szuverén közjog*, más államában

elő nemzeti kisebbség esetén pedig a többség által elismert rész-közjog, más szóval az állami közjog részét képező saját *autonóm közjog*.

Ez a következtetésünk leírja a saját államában élő nemzet (tényként megjelenő, ezért nyilván meg nem kérdőjelezett) 'szükségét' a saját közjogra. Hasonlóképpen igazolja a saját állammal nem rendelkező, de nemzetként (pontosabban a többségi nemzethez képest nemzeti kisebbségként) létezni kívánó népcsoport igényét a közjogi autonómiára, mint létének alapjára. A helyzet valamivel bonyolultabb, ha olyan nemzeti kisebbségről beszélünk, amely más, többségi nemzet államában él, és itt is kíván élni, ám van saját állama is. Ebben az esetben ugyanis a saját közjog szükségessége megduplázódik: létéhez nemcsak a többségi nemzet által elismert autonóm közjogra van szüksége, hanem a saját államban élő 'anyanemzete' és ennek közjoga általi elismerésre is.

A magyar nemzet és más nemzetek között élő részei vonatkozásában állításaink következményei is világosak: Magyarország jogának el kell ismernie és közjogi jogalanyként a határain kívül élő magyarokat (nem csak egyénekenként, hanem közösségként is), az érintett más államok többségi nemzetei pedig autonóm közjog létrehozásának lehetőségét kell, hogy biztosítsák. Saját (autonóm) közjogi nélkül a nemzeti kisebbségeink léte bizonytalan vagy tilalmazott. Ugyanez mondható el a magyarországi (az Alkotmány által nemzeti és etnikainak nevezett) kisebbségekre is.

Saját közjog nélkül tehát nemzet és nemzeti kisebbség nincs, kitesztott (az anyanemzetéből) vagy jogfosztott (a többségi nemzethez képest).

3. Az autonómia hagyománya a magyar közjogban

Az előzőekben kifejtettekre nagyszerű példát mutat a magyar történeti alkotmány, amely az Alaptörvény R cikk (3) bekezdése értelmében az Alaptörvény értelmezésének kötelező kerete („Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni”). A történeti alkotmányunk számára a nemzet és közjoga kölcsönös függése korábban nyilvánvaló tény volt. Több példa közül hadd emeljek ki egyet: a székelyeket például nem az erdélyi királyi vármegyék magyarjaitól elkülönülő nyelvük, hanem saját közjoguk tette önálló nemzetté – nem etnikai, hanem jogi kisebbség voltak a Magyar Királyságban²⁷, amint ezt WERBŐCZY Hármaskönyve világosan szemlélteti.

A Hármaskönyvből egy székely ugyan a „*nobiles privilegiati*” (kiváltságos nemesek) fordulatot szereti idézni, de maga a rendelkezés ennél jóval több közjogi jelentőséget hordoz. „Sunt praeterea Transylvanis in partibus Scythuli, nobiles privilegiati, a Scythico populo, in primo eorum ingressu in Pannoniam propagati, quos nos, corrupto quodam vocabulo, Siculos appellamus: dissimili penitus lege, et consuetudine gaudentes: rerum bellicarum expertissimi: qui per tribus, et generationes, atque lineas generationum (antiquorum more) haereditates, ac officia inter sese partiuntur, et

²⁷ Az önálló közjog és szerepe nem volt vitás soha, és ma sem az: lásd WERBŐCZY István: *Hármaskönyv*. Budapest, Franklin-társulat, 1897., reprint: Pécs, Szikra, 1989. 380–385.; MARCZALI Henrik, illetve SCHÖNHERR Gyula in: SZILÁGYI Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. Budapest, Athenaeum, 1896. II. kötet 169–170., illetve III. kötet 602.; MAKKAI László in: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története*. Budapest, MTA, 1988. I. kötet, 291–292., 347.; Nathalie KÁLNOKY: *A nemes székely nemzet konstitúciói és privilégiumai*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2007. 52–53.

dividunt”²⁸ – írja WERBÓCZY István ítélemester Hármaskönyve III. Rész 4. címének bevezetőjeként. Ez az előadás a szöveg egy rövid fordulata, és az ennek kifejtéséhez fűzött zárójeles magyarázat máig tartó jelentőségére kíván rámutatni: „[...] dissimili penitus lege, et consuetudine gaudentes... (antiquorum more) [...]” Magyarul: „[...] teljesen külön törvényekkel és szokásokkal élnek [...] (a régi szokás alapján) [...]”

A fordulat a székelység önállóságával, privilégiumaival, különleges jogrendjével foglalkozók számára jól ismert.²⁹ Az a közjogi, a jogrend egészét érintő minta, amelyet a Hármaskönyvnek ez a rövid formulája elénk tár, nem kizárólag jogtörténeti jelentőségű, hanem jelenkorunk egyik neuralgikus kérdésének, az egy országon, egy szuverenitáson, egy jogrenden belüli autonómia-törekvések megértéséhez és megoldásához is segítséget nyújthat. Különösen igaz ez, ha a kérdést a nagyobb autonómia-törekvések összefüggéseibe helyezzük, kiderül ugyanis, hogy a formula egyfajta mintaként is felfogható akár az egykori Dunai Monarchián belüli, akár a mai Európai Unión belüli magyar autonómia-törekvésekhez. Igazolja, hogy tisztességesen igényelhetünk önálló magyar közjogot a HABSBERG-ház egységesítő törekvéseivel szemben, és tisztességesen igényelhetjük ma is alkotmányos identitásunk elismerését, illetve tisztességesen támogathatjuk a határon túli magyar közösségek autonómia-igényét. Az autonóm közjogok elismerése ugyanis a magyar történeti alkotmányosság immanens, azaz belső, nélkülözhetetlen, elidegeníthetetlen része. Ehhez ragaszkodtunk mindig és ehhez, mint történeti alkotmányunk vívmányához okunk és jogunk van ragaszkodni ma is, immár az Alaptörvény R) cikkének előírását is tiszteletben tartva.

Ennek belátáshoz a III. Rész 4. címének és a Hármaskönyv egyéb rendelkezéseinek összefüggését kell nagyon röviden megvizsgálnunk. Az ország közös jogától megkülönbözteti egyes országrészek, így Erdély jogát a III. Rész 1. címének 1. §-ában: „a mi törvényünkötől némileg eltérő és elütő szokásairól”, amely alapján viszont végső soron ugyanúgy a királyi kúria jogosult ítélni, a 2. §-ban megkülönbözteti továbbá a fentiekől a szabad királyi városok (helyhatósági) jogát. A jog végső anyagi forrásának – a nép megkérdezésének kötelezettsége ellenére – a szuverént (fejedelem) tekinti a II. Rész 3. címének 5. §-ában: „Mégis mindezeket nem a nép, hanem különösen a fejedelem statutumainak mondjuk azért, mert ha a fejedelem beleegyezése és megerősítése mindkét esetben azokhoz nem járul, eme rendeleteknek semmi ereje nem leszen. Mindazáltal általános néven eme rendeleteket igen gyakran az ország végzeményeinek nevezzük.” A székelyek önálló joghatóságának forrásaként kifejezetten is említi a fejedelmet és a közös legfelsőbb ítélkezési fórumot a III. Rész 2. címének 2. és 3. §-ában: „a fejedelem beleegyezésével [...] határozhatnak és rendelhetnek”, illetve „a [...] peres ügyeket [...] a királyi curiába mint feljebbezési helyre szokták átküldeni”.

²⁸ „Ezenkívül vannak az erdélyi részekben a scithák, kiváltságos nemesek, a kik a scitha néptől, ennek Pannoniába való első bejövetele alkalmából származtak el, a kiket mi romlott néven 'siculusoknak' nevezünk; a kik teljesen külön törvényekkel és szokásokkal élnek; a hadi dolgokban legjáratasabbak: az örökségekben és a tisztségekben egymás közt (a régi szokás alapján) törzsek, nemzetségek és nemzetségi ágak szerint részesednek és osztozkodnak.” A fenti és a további latin és magyar szöveg idézési helye a Pécsi Szikra Nyomda 1989-es reprint kiadása szerinti: KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen által fordított és szerkesztett 1897-es kiadás, Budapest, Franklin-Társulat.

²⁹ KÁLNOKY i. m. 15.; EGYED Ákos: Előszó a magyar kiadáshoz. In: KÁLNOKY i. m. 7.; SZÁDECZKY KARDOSS Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya I.* Székelyudvarhely, Litera-Veres, 2012. 17.

- Mi következik mindebből? Visszafelé olvasva a vázlatos levezetésünket, az, hogy
- Magyarország egységes állam volt – az akkori értelmezés szerint egyetlen fejedelem hatalma alatt állt,
 - Erdély ennek az egységes Magyarországnak része volt (amit megerősít, hogy a Királyi Jóváhagyás Hármaskönyvet megelőző szövegrésze külön nem is említi, viszont a Hármaskönyvet követő szövegrész az országnagyok között felsorolja az erdélyi püspököt, WÁRDAY Ferencet, miként SZAPOLYAI János erdélyi vajda, székely-ispán, főkapitányt is),
 - az egységes királyi főhatalom ellenére a székelyek külön jog hatálya alá tartoznak, amely különbözik az ország közös – így a nem székely erdélyi jogalanyokra is vonatkozó – törvényeitől,³⁰
 - ez a saját jog több, mint a helyhatóságok – így az erdélyi vármegyék – helyi joga, minthogy nem kiegészíti,³¹ hanem helyettesíti az ország más részein hatályban lévő közös királyi jogot is.

Mindez sokáig így is maradt: a történelem iróniája, hogy pont a Hármaskönyvnek lett ez a sorsa. Erdélyben a fejedelemség idején törvényként volt hatályos,³² miközben a 'királyi' Magyarországon megmaradt jogkönyvnek. Hasonló furcsasággal találkozunk az Osztrák Polgári Törvénykönyv tekintetében is, amely az Országbírói Értekezletet követően is hatályban maradt Erdélyben az ideiglenes Törvénykezési Szabályok helyett. Ennek következménye az is, hogy a kiegészítést követően az 1872-es igazságügyi törvények alapvetően centralizált rendszert állítottak fel. Mégis két Ítéletábra és két főügyészség kezdett működni, az egyik (a centralizáltságnak megfelelően) Pesten, a másik a közjogi autonómiát is jelképezve Marosvásárhelyen. A pesti (később Budapesti) nagyobb volt, területi illetékessége kiterjedt szinte a teljes Magyarországra – Erdély kivételével. Erdély a Marosvásárhelyi Ítéletábra és a mellette működő Főügyészség illetékességéhez tartozott. Utóbbiak felállításának oka nem csak az Erdélyi Fejedelemség korábbi különállásának szimbolikus elismerése, hanem annak is oka, hogy az Országbírói Értekezleten erdélyi küldöttek nem vettek részt és az annak eredményét tárgyaló Országgyűlésen sem. Így az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok nem voltak hatályban Erdélyben (miként egyébként Horvátországban, Fiumében és más határmenti területeken sem). Erdélyben az Osztrák Polgári Törvénykönyv maradt hatályban. A saját anyagi magánjog pedig önálló bíróságot igényelt. Történt pedig mindez a centralizált Magyar Királyságban.

Összefoglalva kijelenthető tehát, hogy az ország – akkor még éppen meglévő – egységét nem látszott veszélyeztetni a székelyeknek a közös jogtól jelentős mértékben különböző külön jogrendje (amelyet egyébként a Hármaskönyv nem is részletez túlzot-

³⁰ Lásd III. Rész 3. cím. Lásd még: BOGDÁNDY Zsolt: Az erdélyi központi bíraskodás kialakulása és főbb jellegzetességei (1541–1571). In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014. 117–139., 119., 131.

³¹ Lásd III. Rész 2. cím.

³² A *Diploma Leopoldinum* a Hármaskönyvet az Approbatokkal és a Compilatokkal (azaz Erdély saját alkotmányával) együtt kötelező jogforrásnak ismerte el az uralkodó. Lásd R. VÁRKONYI Ágnes: *Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711)*. In: MAKKAJ László – SZÁSZ Zoltán: *Erdély története II: 1606-tól 1830-ig*. 3. kiadás. Budapest, Akadémiai, 1988., 784–971., 881.

tan, mivel az csak rájuk vonatkozik³³), és a kiegyezést követő saját magánjogit elismerő közjogi autonómia sem. Mai megfogalmazással: sem az ország szuverenitását, sem területi integritását nem sértette egy jelentős terület autonómiája és az azon alapuló saját köz- és magánjog. Az érintett nemzetiség – a székelyek – identitásának viszont forrása, egyszersmind alapja és hordozója volt a saját közjog. Mindez – elméletileg legalábbis – ma sincs másképp.

4. Szuverenitás, nemzet, autonómia

A mai felfogásuk kiindulópontja szerint egy állammal kapcsolatban álló természetes személy közjogi szempontból vagy *állampolgár* vagy *idegen*. Az állampolgárság ugyanis, mint állandó (tartós) közjogi kötelék egy természetes személy és egy konkrét állam között,³⁴ kizárólagosan választja el az állampolgárokat, akikkel szemben hűségükért cserében az államnak fokozott kötelességei vannak a nem-állampolgároktól, akiknek összefoglaló elnevezése az idegen (csak példaként: erre utal az *idegenrendészet* mint közigazgatási ágazat fogalma³⁵). Az elhatárolást persze napjainkra több körülmény is viszonylagossá teszi. Így mindenekelőtt az alapvető jogok egyetemessége, és ennek részeként a diszkrimináció tilalma, amit Magyarország vonatkozásában a korábbi Alkotmány és a hatályos Alaptörvény is tartalmaz,³⁶ és aminek folytán Magyarország az alapvető emberi jogokat nem csak a saját állampolgárai, hanem minden ember számára biztosítja. Európán belül – és Magyarország, valamint legtöbb szomszédja tekintetében ez különösen fontos – további viszonylagosságot hozott az európai polgárság intézménye,³⁷ amelynek következtében az EU tagállamok viselnek bizonyos felelősséget egymás állampolgárai iránt. Mindez azonban nem von le semmit annak jelentőségéből, hogy a szuverén hatalom (illetve az EU tekintetében a tagállami szuverenitásokból származó hatalom³⁸) és a természetes személyek egymás közötti viszonyában különbség tehető aközött, hogy kiket tekint a hatalom 'sajátjainak' (e tekintetben az uniós polgárság az EU kialakuló birodalmi vonásainak egyike³⁹). Magyarország tekintetében a fogalom pár jelentőségét fokozza az a körülmény, hogy az normatív merevsége folytán önmagában képtelen különbséget tenni az idegenek között: a nem magyar állampolgár magyar identitású természetes személyek közjogi értelemben idegenek. Ezen próbált már az Alkotmány is finomítani⁴⁰ a határon túli magyarok klauzulájával.

³³ Lásd III. Rész 4. cím 7. §.

³⁴ SCHANDA Balázs: Az államalkotó tényezők. In: TRÓCSÁNYI László – SCHANDA Balázs: *Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*. Budapest, HVG-Orac, 2012. 91–110., 103.

³⁵ WETZEL Tamás: *A bevándorlás kérdése Magyarországon*. Budapest, Publikon, 2011. 29–31.

³⁶ BALOGH Zsolt: A diszkrimináció tilalma. In: SCHANDA Balázs – BALOGH Zsolt: *Alkotmányjog – Alapjogok*. Budapest, PPKÉ JÁK, 2011. 119–140., 123.

³⁷ VÁRNAY Ernő – PAPP Mónika: *Az Európai Unió joga*. Budapest, KJK, 2002. 49–50.

³⁸ NAGY Károly: Reform versus válságkezelés. *Európai Tükör*, 2009/1. 92–110.; SCHANDA (2012) i. m. 92–93.

³⁹ Josep M. COLOMER: On Building the American and the European Empires. *LSEQ Papers*, 6/2009. 13–14., 16.

⁴⁰ SCHANDA (2012) i. m. 97–98.

Ebben a felfogásban – álláspontunk szerint – nemzet olyan közösség, amelynek összetartozásában az intézményesültség, nem pedig a nyelv vagy az etnikai azonosság a legfontosabb. Annak ellenére véljük ezt helyesnek, hogy a közfelfogás a nemzetet a modern kor termékeként létrejött olyan közösségnek tekinti, amely azonos nyelvet beszél, nagyrészt azonos etnikai eredetű tagokból áll, és amely tudatában van összetartozásának.⁴¹ Nagyjából ezt tartalmazza SZŰCS Jenő (Carlton HAYES-re alapozó) meglátása is,⁴² amely azonban arra is utal, hogy az azonos nyelvet beszélő és közös hagyománnyal rendelkező közösség nagyon régi, régebbi, mint a XVIII. század végén útjára induló modern nemzetfogalom. A magunk részéről ezt a 'régiséget' vagyis a nemzeteknek a nemzetállamok korát megelőző létét és jelentőségét lényegesnek véljük, mégpedig TÖNNIES híres distinkciójára alapozva: a közösség (*Gemeinschaft*) – és szerintünk a nemzet is ilyen – olyan személyegyüttes, amelynek egyéni tagjai a saját érdekeikkel szemben is hajlandók a közösség felé fordulni (a közös érdekeket szem előtt tartani), szemben a társasági jellegű modern civil társadalommal (*Gesellschaft*), amelyben a közös érdekek soha nem érvényesülnek az egyéni érdekekkel szemben.⁴³ A nemzet közösségi felfogása szempontjából tehát az identitás-elem fontosabb, mint az érdekek. Kétségtelen, hogy – amint erre HORKAY-HÖRCHER kifejezetten utal⁴⁴ – a közösségi identitás-felfogásnak van egy jelentős transzcendens eleme. Transzcendens elem itt nem valamiféle metafizikai összetevőt értünk, hanem az identitás olyan elemét, amelynek kialakulása, vállalása kizárólag racionális érveléssel (még inkább az egyén racionális döntéshozatali mechanizmusaira alapítva) nem támasztható alá.⁴⁵

Az egyén jogaival és méltóságával kapcsolatos példa részletes leírása azért is hasznos a nemzetfogalom magyarázata szempontjából, mert a két racionálisan magyarázható dimenzió, az egyéni és az individuális egyéni akaratoktól (vagy legalább a hallgatólagos beleegyezéstől) függő formális társadalom (*Gesellschaft*) két dimenziója

⁴¹ BALÁZS Zoltán: A politikai kötelesség hat igazolási stratégiája. In: SZARKA László – VÍZI Balázs – MAJTÉNYI Balázs – KÁNTOR Zoltán (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Gondolat, 2007. 26–39., 29.; PAP András László: Nacionalizmus és nemzetállam: esszenciális vagy esetleges kapcsolat. In: SZARKA ET AL. i. m. 40–52., 42–43.; EGEDY Gergely: Gondolatok a nemzetéről... In: SZARKA ET AL. i. m. 70–79., 71.

⁴² SZŰCS Jenő: *Nemzet és történelem*. Budapest, Gondolat, 1984. 195. A hivatkozás „a cultural group of people who speak a common language /or closely related dialects/ and who possess a community of historical traditions /religious, territorial, political, military, economic, artistic and intellectual/”, forrása: Carlton J. H. HAYES: *Essays on Nationalism* New York, Macmillan, 1926. 5–6.

⁴³ Ferdinand TÖNNIES: *Community and Civil Society*. Cambridge University Press, 2001. 2., 16., 21.

⁴⁴ HORKAY-HÖRCHER Ferenc: *Konzervativizmus, természetjog, rendszerváltás: politika- és jogfilozófiai tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan, 2008.; „közösségi meghatározottság”: 218., 244–245., annak transzcendens eleme: 213., 227., 244.

⁴⁵ Ilyen metafizikai összetevő jogi definíciók vagy szabályok mögött is megjelenik, aminek talán az emberek („természetes személyek”) egyenlő méltóságának szabályában mutatható ki legvilágosabban. „All human beings are born free and equal in dignity and rights” – „Minden ember szabadnak születik egyenlő méltósággal és jogokkal” fogalmazza meg az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának I. cikke. A szabály három összetevőre (dimenzióra) bontható. Az alany („ember”) az individuális dimenzió, az alanyok összessége („minden”) hordozza a közösségi dimenziót. Mindennek az egyenlőséghez és az egyenlőség születéshez kötése viszont sem nem individuális, sem nem közösségi, ráadásul a tapasztalati tényekkel sem igazolható. Vagy elfogadjuk a transzcendens, azaz természetjogi megalapozást, vagy lemondunk a magyarázatról. Részletesen lásd András Zs. VARGA: *Personal Dignity and Community. Iustum Aequum Salutare*, VI., 2010/4. 167–173.

alkotja a politikai síkot, amelyen értelmezhető a jog, és esetünkben a politikai nemzet, amelynek – mint láttuk – összekötő közege a (köz)jog. A kulturális összetartozás-tudat, amely a saját érdek meghaladását is lehetővé teszi, emeli ki transzcendens elemként a közösséget (Gemeinschaft) a politikai síkból, és ez teszi nemzetté a politikai közösséget. Reméljük, hogy az előző gondolatok alapján nem tűnik úgy, hogy az egyéni és közösségi dimenziók által meghatározott politikai sík elválasztható a közösségi identitást adó transzcendens dimenziótól. Ez ugyanis csak a leírás szempontjából alkalmazott technika, valójában a három dimenzió együtt⁴⁶ határozza meg a közösséggé felfogott nemzetet. Úgy véljük továbbá, hogy kellőképpen alátámasztottuk, hogy a közösséggé felfogott nemzetnek miért meghatározó, nélkülözhetetlen kelléke az intézményesültség. Ez a transzcendens dimenzió által hordozott, állandóságot biztosító összetevő, amely az elvileg véletlenszerű személyösszességtől megkülönbözteti a létező nemzete(ke)t.

Az pedig, hogy miért nem a nyelv vagy az etnikai származás biztosítja az intézményesülést, empirikus érvekkel egyszerűen alátámasztható.⁴⁷ Elegendő Németországra, Ausztria és Svájcra gondolni. Németországban és Ausztriában teljesen, Svájcban részben azonos a nemzeti nyelv, a német, mégis intézményesülten elkülönült nemzetként léteznek. Fordítva: a közösséggé felfogott svájci nemzet közös nyelvi azonossággal sem rendelkezik. Az etnikai származás mint intézményesítő tényező mára végképp használhatatlan, a történelem során bekövetkezett népesség-keveredés miatt Európában sem érvényes már, az Amerikai Egyesült Államokban pedig jórészt soha nem volt az. A további kérdés az, hogy milyen intézményesítő tényezőket tudunk mégis azonosítani.

Saját nemzeti történetünk, különösen Erdélyé azt mutatja, és ezáltal az eddig írtak igazolásához is hozzájárul, hogy a hagyományos – a reformkor előtti – nemzetfelfogásunk, illetve nemzeti intézményesülésünk alapja valóban nem a nyelv és nem az etnicitás. Az *Approbata Constitutio* a három erdélyi nemzet (uniója) tekintetében kifejezetten azt mutatja, hogy két nemzet, a nemes vagy királyi vármegyei 'magyar' és a 'székely' nemzet között nincs sem nyelvi, sem jelentős etnikai különbség, van viszont jogi/tradícióbeli.⁴⁸ A királyi vármegyékhez képest ugyanis az eltérés elsősorban a saját közjog, másodsorban az azon alapuló részben eltérő magánjog (a saját közigazgatás, saját örökösödési rendszer).

Mindez a Kápolnai Unió (1437) idejére intézményesedett, de a folyamat sokkal régebbi. Egészen röviden néhány példa rá: a nemesség kérdést illetően BALOGH Judit azt hozza,⁴⁹ hogy „[a] nemesség vagy nobilitas fogalma a székely társadalomban a középkor folyamán, sőt egészen 1562-ig nem értelmezhető ugyanúgy, mint Magyarország többi részén. A nemes kifejezést többnyire nemes székely nemzet értelemben hasz-

⁴⁶ Szent II. János Pál pápa szerint „A nemzetek jogai »nem mások, mint emberi jogok, sajátosan a közösség élet szintjére alkalmazva«” 1. Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma, i. m. 157. pontja.

⁴⁷ Lásd ennek magyar vonatkozásairól: MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből*. Kolozsvár, Minerva, 1944., reprint: Budapest, Optimum, 1989.

⁴⁸ *Approbatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae Eidem Annexarum*. Pars III, Titulus I, Articulus I.

⁴⁹ BALOGH Judit: *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében*. Kolozsvár, EME, 2005. 19–20.

tagja és közössége része az egységes magyar nemzetnek, melynek államhatárok feletti összetartozása valóság, s egyúttal a magyarok személyes és közösségi önazonosságának meghatározó eleme.” A rendelkezés ugyanis első alkalommal foglalta törvénybe, ezáltal biztosított kötelező erőt a kulturális értelemben felfogott nemzetnek. Míg ugyanis a politikai nemzet – a már leírtak értelmében – jogdogmatikai szükségszerűség, a kulturális nemzet jogi relevanciája kevésbé kézenfekvő volt a hivatkozott törvény elfogadásáig.

A következő lépést a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi L. törvény módosításáról szóló 2010. évi XLIV. törvény hozta, amely formailag csak módosító törvény, ugyanakkor megnyitotta az utat kulturális és politikai értelemben vett magyar nemzet (nemcsak fogalmi, hanem tényleges) közelítése előtt. Úgy rendelkezett ugyanis, hogy a Magyarország határain kívül élő magyarok egyszerűsített honosítási eljárással, magyarországi letelepedés és állampolgársági vizsgakötelezettség nélkül, mindössze magyar állampolgárságú felmenők és a magyar nyelv ismeretének igazolásával honosíthatók. Ennek eredményeként már nemcsak kulturális értelemben, hanem magyarországi letelepedés nélkül jogi értelemben is kötődhetnek a Magyar Államhoz. Röviden: a politikai nemzet részeivé válhatnak.

A nemzeti összetartozás jogi kifejezésének utolsó eleme, záróköve az Alaptörvény, amely egyfelől a Nemzeti hitvallásban – amely a közhiedelemmel szemben rendelkezik normatív, azaz kötelező erővel – vállalja a részekre szakadt nemzetünk szellemi és lelki egységét, másfelől a magyarországi nemzetiségeket is a magyar politikai közösség részének vallja. Az Alaptörvény ugyanakkor a D) cikkében ennél is világosabban rendelkezik úgy, hogy „Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.” A határokon kívüli magyarok 'sorsán' nyilván sorsuk alakítását, a velük kapcsolatos történések befolyásolását, illetve az erre vonatkozó felhatalmazást kell értenünk.

Kérdhető persze, hogy a kedvezményes honosítás lehetőségének megnyitása után mi értelme van a D) cikknek, a válasz azonban nem bonyolult: mindig lesznek olyan magukat magyarnak valló, Magyarország határain kívül élő emberek, akik valamilyen okból nem tartoznak a magyar állampolgárok közé. Az ő számokra a D) cikk biztosítja a Magyarországhoz fűződő jogi kapcsolat minimumát. A D) cikktől függetlenül az Alaptörvény hatálybalépést követően – a másik két hivatkozott törvény folytán – jelentősen csökkent a politikai és a kulturális nemzet közötti különbség.

Azt lehet tehát mondani, hogy az Országgyűlés nem feloldani próbálta a kulturális/politikai nemzet dilemmáját, hanem átvágta azt. Olyan egymásra épülő döntéseket hozott, amelyek folytán a különbségtétel jelentős részben gyakorlati jelentőségét veszíti. Kétségtelen, hogy előfordulhatnak olyan jogi helyzetek, amelyek megoldásához továbbra is különbséget kell tenni a két nemzet-értelmezés között. Ehhez azonban nem szükséges annak egyszer s mindenkorra történő rögzítése, hogy az érintett jogszabályi

vagy alaptörvényi rendelkezések a kulturális, avagy a politikai nemzetre utalnak-e. Elegendő ezt az egyes konkrét helyzetekben tisztázni.⁵⁵

4.2. A Hármaskönyv mintája ma

A fenti levezetésből ki kell tűnnie, hogy a közjogász számára elengedhetetlenül fontos a jog saját értelmezési szabályainak figyelembevétele, de a valóságot nem lehet erőszakkal és minden áron a joghoz igazítani. *Nem lehet nemzetet találni az alkotmány céljaira, csak egy létező nemzetnek lehet alkotmánya.*

Amit ehhez a Hármaskönyvben leírt jogi helyzet mutat, az nem más, mint az a minden szuverén ország számára megnyugtató tapasztalat, hogy egy népcsoport számára az általa lakott országrészben biztosított önálló jogrend, ha úgy tetszik, a közjogi autonómia nem fenyegeti sem a területi integritást, sem az állami főhatalom gyakorlását. A középkori királyi Magyarországot sem a székelyek *teljesen külön törvényei és szokásai* törték meg, hanem az ettől teljesen független török hódítás.

Megkockáztathatjuk tehát a következtetést, miszerint a Hármaskönyv vizsgált rendelkezése igazolja azt is, hogy az államokból álló nagyobb közösségek, akár az Európai Unió létét, jogrendjének primátusát, (az Európai Unióról szóló szerződés 2. cikkében megjelölt) alapértékeit sem sérti a tagállamok közjogi sajátossága, alkotmányos identitása. Sőt: amint a király, a Szent Korona iránti szoros hűség az autonóm közjogon alapult, úgy a mai közösségi hűséget is erősítheti a tagállamok közjogi autonómiájának tiszteletben tartása.

5. Nyelvhasználat, identitás és jog

5.1. A nyelv mint valóság

A nyelv egy kollektív jelenség. Társadalmunk és emberi kapcsolataink alapja, az egyik legfontosabb kommunikációs csatornánk. Az ember társadalmiasodásával egyidős jelenség.

A nyelvek sokszínűsége az emberiség történetében elég korán alakult ki. A nyelvek különbözősége akadályozta (legalábbis nehezítette) a népek közötti kapcsolatot politikai és gazdasági értelemben, ezért a különbözőség és földrajzi változatosság problematikája már az ókori embert is foglalkoztatta.

A zsidó-keresztény hagyományban jól látható, hogy az ideális állapot az egynyelvű (egyetértő, ISTEN akaratát cselekvő) környezet volt.⁵⁶ Amikor az ideális állapot megbomlik: az emberek nem értik meg egymást. A bibliai történet természetesen képletes, elsősorban az ember és ISTEN kapcsolatára vonatkozik, mégis e képben valahol benne van, hogy az emberben rejlő teljességre törekvés és a közösség megélése egészen szoros kapcsolatban van a nyelvvel, amely az emberiség legősibb korszakaitól kezdve az egyik legfontosabb csatornája a gondolatok, érzések kifejezésének.

⁵⁵ Ugyanerre a következtetésre jutott más megfontolás alapján Kántor Zoltán is. Lásd KÁNTOR Zoltán: Hamis dichotómia: politikai/kulturális nemzet. In: SZARKA ET AL. i. m. 80–91.

⁵⁶ „A föld akkor még egy ajkú és egyazon beszédű volt.” (Gen 11,1)

Az ókori vallási hagyományok megértették, hogy a földrajzi különbözőségekből rejlő nyelvi változatosság egy *tény*. A különböző népek által használt nyelvek egymástól való különbözősége egy olyan *valóság*, amelyet el kell fogadni, ahhoz igazodni kell. A legrégebbi vallások ezért tekintenek erre az *adottságra*, úgy, mint az isteni akarat kifejeződésére. Az ember, mivel elfogadja a népek és nyelvek sokféleségét, ezért vágyik a megértésre. Maguk az ókori társadalmak is soknyelvűek voltak – ennek a Szentírás is jelét adja, még a Római Birodalom előtti időkben is. Nem véletlen, hogy az első Pünkösöd egyik legelső csodája is a nyelveken való szólás, a jó hír anyanyelven való megértésének képessége volt.⁵⁷

A nyelvek különbözőségére az ember tehát története során folyamatosan reflektált. Évezredekön keresztül művészeti és tudományos ágak azt próbálják megfejteni, hogy a nyelvek hogyan működnek és milyen kapcsolatban állnak egymással és a társadalommal. A nyelv önmagában is összetett jelenség, amelyet tudományágak sora vizsgál. A nyelv használata egyszerre személyes és egyszerre társadalmi jelenség és ezek mellett a nyelv belső folyamatai és állandó változása-fejlődése is önálló vizsgálati tárgya a nyelvészetnek. Bár mindezekkel és a nyelv még megannyi összetevőjével tudományágak sora foglalkozik, végtére is céljuk tulajdonképpen egy: annak vizsgálata, hogy a nyelv csatornáján az egyik embertől a másik emberig hogyan jut el az üzenet, illetve azt milyen tényezők befolyásolják.

Mai ismereteink szerint több mint 7000 élő nyelv van a világon.⁵⁸ Ezek száma folyamatosan változik – többnyire amiatt, hogy kisebb törzsek nyelveinek megismerésével a nyelvtudomány hogyan halad, illetve más nyelvek hogyan halnak ki, tűnnek el.⁵⁹

A nyelvről továbbá olyan társadalmi jelenséggént is beszélünk, amelyet elsősorban nyelvtudomány fogalomrendszerével írunk le. Ezt a terminológiát a jogtudomány is felhasználja. Ezekből a fogalmakból itt csak felvillantunk párat, amelyek később, a nyelvek jogi státusának elemzésekor még fel fognak bukkanni.

A nyelvek nem igazodnak az országhatárokhoz, ezért egy országban számszerűségében, funkciójában leginkább a *domináns* nyelvet használják. A domináns nyelvet mind az *egynyelvű*, mind *többnyelvű* csoportok használhatják, azonban mindez nem jelent 'államnyelvi' státust. Amennyiben a jog normatív eszközökkel elismeri, megerősíti egy nyelv jogi státusát, *hivatalos* nyelvvé válik. Ha kisebbségi jogi szempontból vizsgáljuk a nyelveket, *többségi* és *kisebbségi* nyelvről beszélhetünk; ha pedig a kisebb nyelvek területiségére reflektálunk, a *regionális* nyelvekre tekintünk. Ha a nyelv eredetét, vagy társadalmi megjelenését vizsgáljuk, akkor *bennszülött*, *őshonos*, vagy *alig használt (védett)*⁶⁰ nyelveket mondunk.

⁵⁷ „Íme, ezek, akik beszélnek, ugye mindnyájan galileaiak? Hogyan halljuk hát mégis mindannyian a saját nyelvünket, amelyben születünk?” (ApCsel 2,7–8)

⁵⁸ 7097 nyelvet közölt a világ egyik legátfogóbb nyelvi adatbázisa, az Ethnologue.com 2019 januárjában.

⁵⁹ Stephen R. ANDERSON szerint 1911-ben mintegy ezer nyelvet ismert a nyelvtudomány, míg 2009-ben pedig 6909 nyelvet közölt ugyanaz az Ethnologue.com, amelyet előbb idéztem. Stephen R. ANDERSON: *How many languages are there in the world? Linguistic Society of America*, 2010. <https://www.linguisticsociety.org/content/how-many-languages-are-there-world>

⁶⁰ Ez utóbbi kategóriát (Lesser Used Languages) az Európai Unió használta az európai eltűnőfélben lévő nyelvek védelmére kialakított rendszerben.1

Azt, hogy egy nyelv 'ereje', 'dominanciája' miben rejlik, összetett kérdés. A történelmi tapasztalatok alapján a nyelvészettudomány egyetért abban, hogy nemcsak a nyelv nyelvészeti sajátosságaitól függ mindez, hanem annak a demográfiai, gazdasági és politikai korrelációitól is.⁶¹ A nyelvnek különösen a kulturális és a politikai determinációja fontos tényező, hiszen „a nyelv ismerete vagy annak hiánya közvetlenül befolyásolja a polgárok politikai aktivitását, politikai jogaik gyakorlását.”⁶²

A nyelv tehát egy heterogén tényezőktől befolyásolt társadalmi jelenség is egyúttal, amely kihát a jogi megítélésére is.

5.2. Nyelv és jog

Azt már láttuk, hogy fontos a nyelv közösségi karaktere, és hogy a nemzetné válásban is jelentős szerepet kap a nyelv. Azonban mielőtt a nyelv alkotmányjogi szerepét megvizsgáljuk, vessünk egy pillantást a nyelv és a jog kapcsolatára.

A nyelv egyik legfontosabb jellemzője az örök változása – változékonysága. Mivel a nyelv szorosan kapcsolódik az azt használó közösséghez, változásai (gazdagodása, szegényedése, fejlődése, elhalása) úgy alakulnak, ahogy a közege, a társadalom. Felmerülhet a kérdés, hogy mi köze lehet a folyamatos és dinamikus változásban álló nyelvnek a statikus állandóságot igénylő joghoz?

A nyelv és a jog számos területen kapcsolódik egymáshoz. Az első és legkézenfekvőbb kapcsolat, amikor *a nyelvre, mint a jog közegére* tekintünk. A jogi parancs, szabályosság megjelenési formája szükségszerűen a nyelv csatornáján keresztül történik. A jogi szabályozás jogszabályban vagy más szabályozóban, szerződésekből, döntésekben megjelenő írásos és a tárgyalótermekben, tárgyalóasztaloknál, konferenciákon elhangzó szóbeli formáját *jogi nyelvnek* hívjuk. A jogi nyelv folyamatait, jellemzőit a *jogi lingvisztika* vizsgálja.⁶³

Ahhoz, hogy a jog által közvetíteni kívánt magatartásminta valóban célba érjen, figyelembe kell vennie a használt közeg (a nyelv) sajátosságait és a jelentéstartalmat. A jogi nyelv egy sajátos szakmai fogalomtárat is feltételez, amely alkalmas a jogi tartalmak kellően precíz közlésére. A tartalom és a forma egyensúlyának kibillenésekor a szaknyelv és a köznyelv eltávolodhat egymástól.⁶⁴ Nem magyar sajátosság, hogy a jogszabályok, határozatok sokszor még a szakember számára is nehezen érthetőek, vagy egyenesen érthetetlenek. Az Egyesült Államokban például 2008-tól egy mozgalom indult el a jogi nyelv egyszerűsítése érdekében (Plain Language Movement).⁶⁵ Az egyszerűsítés célja pedig annyi, hogy a jogi szöveg – hangsúlyozottan a komplexitásához

⁶¹ Jean LAPONCE: Babel and the Market: Geostrategy for minority languages. In: Jacques MAURIS – Michael A. MORRIS: *Languages in a globalising world*. Cambridge University Press, 2003. 59.

⁶² LÁNCOS Petra Lea: Nyelvi jogok. In: LAMM Vanda (szerk.): *Emberi Jogi Enciklopédia*. HVG-Orac, 2018. 568.

⁶³ Heikki E.S. MATTILA: *Comparative Legal Linguistics*. Farnham-UK, Ashgate, 2013. 5.

⁶⁴ PÁTKAI Nándor: A közérthető jogalkotásról. Az általános közigazgatási rendtartás nyelvezete. *Magyar Jogi Nyelv*, 2017/1. 21.

⁶⁵ Mark ADLER: The Plain Language Movement. In: Lawrence M. SOLAN – Peter M. TIERSMA (szerk.): *The Oxford Handbook of Language and Law*. Oxford University Press, 2012. 67.

igazodó mértékben – vegye figyelembe a címzetteket és a nem szakemberek által való könnyebb érthetőséget (azaz a közérthetőséget).

A nyelv és a jog másik nagy kapcsolódási területében a *nyelvre, mint a jogi szabályozás tárgyára* tekintünk. A legkülönbözőbb okokból kerülhet a nyelv a jogi szabályozás körébe, mint például védelmi funkció betöltése vagy identitás-megerősítő deklaráció. Az előbbire példa az, ha a jogi szabályozás így például valamely nyelvet kívánja védeni külső hatástól. Egyik érdekes magyar példa a gazdasági reklámok és az üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről szóló 2001. évi XCVI. törvény. Ebben az Országgyűlés – többek között – a reklám szövegének, ideértve a jelmondat (szlogen) magyar nyelvű közlését rendelte el. Bár a szabályozás célja – a nyelv fokozott védelme a jövővényszavak káros(nak tartott) hatásától – egyfelől érthető, mégis a törvény hatályba lépésétől kezdve látható, hogy a nyelv túl dinamikus ahhoz, hogy ilyen merev keretek közé lehessen szorítani. Ekkor már a jogi szabályozás alkalmazhatósága válik kérdésessé.

Másik példa a nyelvhasználat és/vagy az *állam hivatalos nyelvének szabályozása*. Azon államok, amelyek deklarálják a 'hivatalos' nyelvüket (nyelveiket), jellemzően valamely, a társadalomban használt nyelvhez kapcsolnak jogi értelmezést. Az így kiemelt nyelv lehet akár a domináns nyelv, de lehet valamely más nyelv is. Azt azonban fontos rögzíteni, hogy egy nyelv nem a formális jogi elismeréstől válik dominánssá, hanem a társadalom választásától. Azzal, hogy egy állam jogi normában rögzíti egy nyelv 'hivatalos' státusát, nem tesz mást, minthogy valamilyen okból elismeri annak a nyelvnek jogi relevanciáját. Ez azt is jelenti, hogy a hivatalos nyelvről szóló normák nem konstitutív szabályok, hanem deklaratívák – értve ez alatt, hogy a hivatalos nyelvi státus jogi és nem nyelvészeti kategória, amely a nyelv tényleges használatát, a lakosság nyelvválasztását nem fogja befolyásolni. Jó példa erre az ír nyelv hivatalos státusa,⁶⁶ amely egyáltalán nem eredményezi a hétköznapi nyelvben való domináns használatát. Ugyanígy, bármennyire is hivatalos az USA Hawaii államában az őshonos hawaii nyelv,⁶⁷ mégis az angol a domináns nyelv a szigeteken, így a jogi elismerése inkább csak formalitás, a nyelv kulturális értéke előtt való tisztelegés.

Az, hogy milyen okból valósul meg ez a deklaráció, országonként különbözhet. Belgiumban például az 1960-as évekre felerősödő közjogi feszültségben a nyelvi régiók kialakítása és a francia, a flamand és a német nyelvek hivatalossá nyilvánítása a politikai stabilizációt célozta. A közép-európai régióban azonban a hivatalos nyelvi deklarációk inkább a nemzeti nyelv szerepét hangsúlyozzák és a nemzeti identitás megerősítését célozzák.

Természetesen lehet egy államnak több hivatalos nyelve is, ahogy azt a svéd, finn, svájci, luxemburgi vagy belga példa mutatja. A jogi szabályozásban a nyelv kérdése többnyire akkor merül fel, amikor a hivatalos nyelven kívül más nyelvek is megjelen-

⁶⁶ Az ír Alkotmány 8. cikk 1. és 2. bekezdésének eredeti angol nyelvű szövege: „1. The Irish language as the national language is the first official language. 2. The English language is recognised as a second official language.” https://www.taoiseach.gov.ie/eng/Historical_Information/The_Constitution/Bunreacht_na_h%C3%89ireann_October_2015_Edition.pdf

⁶⁷ A hawaii tagállami alkotmány XV. fejezetének 4. cikke mondja ki, hogy „English and Hawaiian shall be the official languages of Hawaii, except that Hawaiian shall be required for public acts and transactions only as provided by law.” <http://lrhawaii.org/con/conart15.html>

nek az állam területén. Ekkor a szabályozás már nemcsak a hivatalos nyelv, hanem a regionális vagy a kisebbségi nyelvek védelmét jelenti. E két kategória az Európa Tanács Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájában jelenik meg, így elsősorban az európai nyelvekre (sőt, azon belül is a szerződés részes államainak nyelveire) alkalmazzuk.

A nem hivatalos státuszban lévő nyelvek védelmét összefoglalóan *nyelvi jogoknak* nevezzük.⁶⁸ Európa határain kívül olyan általános szabályozás, mint az előbb említett Nyelvi Charta nincs, sőt a nyelvi jogok általános elismerése – elismertetése is egyike a jogvédő küzdelmeknek ma. Bár a nyelv, mint a kisebbségek jellemző karaktere különböző nemzetközi dokumentumokban megjelenik, mint azt alább látni fogjuk, azonban közel sem egységes a nyelvi jogok értelmezése. SKUTNABB-KANGAS külön nevesíti a nyelvi jogok és az általános emberi jogok közötti halmazt: ezek a „nyelvi emberi jogok” (Linguistic Human Rights), mint például a nyelv elsajátításához való jog vagy a nyelv használatához való jog.⁶⁹

6. Alkotmányos anyanyelvhasználat

6.1. Nyelvi szabályok az alkotmányokban – kitekintés

Az előzőekben megállapítottuk a nyelvről, hogy a jogi szabályok nem hozzák létre a nyelv dominanciáját, hanem csupán egy nyelv közsférában való használatának elsőbbséget (esetleg kizárólagosságot) tudnak biztosítani. A nyelv tehát nem olyan társadalmi jelenség, amely jogi szabályozás útján jönne létre. Az alkotmányos szabályok éppen ezért sokszor nem is reflektálnak a társadalom által választott nyelvre, nyelvekre.

Abban az esetben azonban, amikor a korábban is említett kulturális vagy politikai kapcsolódás annyira erős, hogy ezt indokolja, több olyan példa is található, amikor egy állam (vagy egy tagállam) alkotmánya hivatalos nyelvi státust rögzít. Ennek többnyire a legalapvetőbb jogi következménye, hogy az állam azon a nyelven folytatja a kommunikációját, amelyet hivatalosként deklarált. Akár a belga, svájci, finn, kanadai, akár az ír vagy hawaii példára tekintünk, azaz akár politikai, akár kulturális okból vált egy nyelv hivatalos nyelvvé, a közös nevezőjük, hogy a nyelvnek a nemzeti identitáshoz való szoros kapcsolatát fejezi ki és szimbolizálja a szabályozás.

Azt is azonban látni kell, hogy a nyelv nem egyedüli hordozója a nemzet identitásának. Jó példa erre az Egyesült Államok, amely szövetségi állam lévén, a szövetségi alkotmányban kellene hivatalos nyelvre vonatkozó szabályt rögzítsen. Az évszázados vita ellenére az angol a mai napig nem mondta ki hivatalos nyelvként a szövetségi alkotmány. Mindez azért van, mert nem a nyelv az egyetlen identitás-hordozó, viszont abban a soknyelvű társadalomban az egy (egyébként domináns) nyelv kiemelése csak belső társadalmi feszültségeket szülne. Azt azonban a szövetség nem tiltja meg, hogy egyes tagállamok rendelkezzenek az angol nyelv hivatalos státusáról. Így tehát az angol mint hivatalos nyelv ma az USA ötven tagállamának közel a felében megjelenik.

⁶⁸ Tove SKUTNABB-KANGAS: Linguistic Human Rights. In.: SOLAN–TIERSMA i. m. 235–236.

⁶⁹ SKUTNABB-KANGAS i. m. 238.

6.2. Nyelvek az Alaptörvényben

Az Alaptörvény több szempontból is újdonságot vezetett be a magyar közjogi hagyományban a nyelveket illetően. Először is, a magyar mint hivatalos nyelv deklarálása itt jelenik meg először alkotmányos szinten. Ennek azonban fontos előzményei vannak, amelyek a reformkorig nyúlnak vissza.

A magyar nyelv hivatalos státusa már az 1868. évi XLIV. törvénycikkben is megjelent. Az 1. § teljesen egyértelműen szabályoz, amikor kimondja: „A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar levén, a magyar országgyűlés tanácskozásai s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar; a törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók; az ország kormányának hivatalos nyelve a kormányzat minden ágazatában ezentúl is a magyar.”

A kiegyezéskori nyelvjogi szabályok tehát deklarálták a magyar nyelv hivatalos státusát, azonban rögtön mellé vették a nemzetiségek nyelvi jogait is, elismerve azok egyenlőségét és – ma úgy mondanánk – ’államalkotó’ jellegét. E kettő egysége végigkísérte a XX. század magyar nemzetiségi jogi szabályozását is.

Ezt a jogtörténeti hagyományt örökíti meg az Alaptörvény is. A Nemzeti Hitvallás egységként kezeli a többségi (magyar) és a nemzetiségi nyelveket és így egy mondatban deklarálja ezek identitás-formáló tulajdonságát: a magyart, mint „örökségünket” és „egyedülálló” nyelvet együtt védi a nemzetiségek nyelvével együtt. A preambulum a nemzet nevében kijelenti, hogy ezeket az „értékeket” „ápoljuk és megóvjuk”. Ezzel az alapvető értékek katalógusába emeli be a nemzetiségek (és azok nyelveinek) elismerését és védelmét.⁷⁰

Az Alapvetés-fejezet tartalmazza a már említett hivatalos nyelvi deklarációt. A H) cikk szerint „Magyarországon a hivatalos nyelv a magyar”, valamint a magyar nyelvet „védi” Magyarország. Ezekon kívül pedig az Alaptörvény – szintén különleges módon – kifejezett oltalom alá helyezi „a magyar jelnyelvet mint a magyar kultúra részét”.

Ezek a szabályok a magyar nyelvre, mint a domináns nyelv jogi státusára vonatkoznak. Ezek mellett jelenik meg még két nyelvi kategória; mindkettő a Szabadság és Felelősség fejezetben. Az egyik a kisebbségi nyelv, a másik az általános antidiszkriminációs klauzulában foglalt minden idegennyelv. Ez utóbbi norma ugyanis nem korlátozza magát sem a többségi, sem a kisebbségi, sem más nyelvekre, hanem általános érvennyel mondja ki minden nyelvre, hogy „Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek [...] nyelv [...] szerinti különbségtétel nélkül biztosítja.”

A nemzetiségekre vonatkozó alkotmányos normákat a XXIX. cikk tartalmazza. Az alkotmányos kisebbségvédelem a rendszerváltozás után különösen nagy hangsúlyt helyezett arra, ahogy az említett cikk (1) bekezdése is kijelenti, „Magyarországon élő nemzetiségek államalkotó tényezők.” A többségi nemzetről saját identitásuk kialakítása folytán bizonyos mértékben leválnak, de részei, sőt kiemelten fontos részei a

⁷⁰ HORKAY HÖRCHER Ferenc: The National Avowal. In: CSINK-SCHANDA-VARGA (szerk): *The Basic law of Hungary - a First Commentary*. Dublin, Clarus, 2012. 39.

népnek.⁷¹ Az alkotmányos szabály továbbra is „a kisebbségek jogainak törvényi szabályozását kiemelkedő fontosságúvá teszi.”⁷² A nemzetiségi jogban tehát, követve a reformkortól datálódó hagyományokat, hazánkban a nemzetiségek nyelvi jogai külön elismerést nyernek azáltal, hogy az Alaptörvény ugyanebben a bekezdésben kiemeli, „Magyarországon élő nemzetiségeknek joguk van az anyanyelvhasználathoz, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználathoz, saját kultúrájuk ápolásához és az anyanyelvű oktatáshoz.”

A hivatalos nyelv deklarálása, a nemzetiségi nyelvek védelme, valamint bármilyen nyelven való megkülönböztetés megtiltása mellett van még egy (a fenti logika szerinti negyedik) nyelvi elemeket is tartalmazó szabály, ez pedig a határon túli magyarokért viselt felelősségről szóló D) cikk. Ebben a cikkben az Alaptörvény kiemeli, hogy Magyarország „támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket”. E mögött a mondatrészt mögött látni lehet, hogy a Magyarország határain kívül (elsősorban a Kárpát-medencében) élő magyar közösségek nyelvi kisebbségeket alkotnak. Magyar identitásuk kulcsfontosságú eleme az anyanyelvükhöz való kapcsolatuk.⁷³ Ennek megfelelően ezeknek a közösségeknek a „magyarságuk megőrzésére irányuló törekvései” többnyire az anyanyelv használatához, azaz a nyelvi jogokhoz kapcsolódnak. Az Alaptörvény így – rejtve – kiterjeszti a nyelvre vonatkozó rendelkezéseit a határon túl élő és a szomszédos államokban őshonos magyarokra is.

6.3. A kisebbségi nyelvre vonatkozó pozitív nemzetközi háttér

A nyelvek nemzetközi jogi védelme a kilencvenes évek elejéig annak ellenére volt 'légiés', hogy a XIX. századtól találunk dokumentumokat, amelyek kifejezetten nyelvi természetűek voltak.⁷⁴

Mára jól látható, hogy a nemzetállamok rohamos kiépülésével a 1800-as évek végén kialakuló kisebbségvédelmi rendszer itt Európában különösen a nyelvi karakterrel rendelkező kisebbségekre vonatkozott. Erre szemléletes példa a már hivatkozott 1868. évi XXXIII. törvénycikk, amely korának egyik leginkább előremutató kisebbségi törvénye volt. Ez a jogszabály tartalma szerint szinte kizárólag nyelvjogi normákat tartalmazott. Később a világháborúkat lezáró békeszerződések is tartalmaztak nyelvi rendelkezéseket – különösen az antidiszkriminációs klauzulák és az oktatási jogok tekintetében.⁷⁵

A nyelvhasználat jogi védelmet akkor kap, ha kisebbségi nyelvről van szó. A nyelvi jogok tárgya tehát a pozitív jogban korlátozott. A XX. század nagy emberi jogi katalógusai kerülnek a nyelvi jogok definiálására.

⁷¹ KÁNTOR Zoltán: *A nemzet intézményesülése a rendszerváltozás utáni Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2014. 104.

⁷² 35/1992 (VI.10.) AB. határozat.

⁷³ Részletesen lásd: GERENCSÉR Balázs Szabolcs: *Nyelvében él. Kárpát-medencei körkép a határon túli magyarok hivatalos anyanyelvhasználati jogairól*. Budapest, NSKI–Méry Ratio, 2015.

⁷⁴ SKUTNABB-KANGAS i. m. 231–247.

⁷⁵ Vö.: KOVÁCS Péter: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Budapest, Osiris, 1996. 11–18.

Az ENSZ emberi jogi nagy multilaterális szerződéseinek között a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának⁷⁶ 27. cikke említi a kisebbségekre vonatkozó generális szabályon belül a nyelvhasználatot. Ez a cikk egyértelműen a normatív szabályozás részévé teszi a nyelvet is: „Olyan államokban, ahol [...] nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen [...] saját nyelvüket használják.”

Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága a cikk értelmezése során egyértelműen elismerte a nyelvnek a kisebbségi identitáshoz való kapcsolatát. Az is kimondta, hogy bár egy államnak jogában áll „egy vagy több hivatalos nyelvet megjelölni, azonban ez nem zárhatja ki a hivatalos viszonyokon túl az egyénnek azt a jogát, hogy szólásszabadságával a maga által választott nyelven éljen.”⁷⁷

A nyelv és identitás kapcsolatára reflektál a Gyermek jogairól szóló 1989-ben, New Yorkban létrehozott egyezmény is, amelynek 29. és 30. cikke egyértelműen megjelenti, hogy a gyermeknek a kulturális identitása, vallása és anyanyelvhasználata mind védett értékek.

A nyelvi jogok a nemzetközi pozitív jog emberi jogi katalógusaiban ennél részletesebben nem jelennek meg. Egyedül az Európa Tanács hozott létre olyan kötelező érvényű nemzetközi szerződéses rendszert, amely a (kisebbségi) nyelvhasználat mélyebb rétegeibe is elér. Ennek a keretrendszernek két pillére van, az egyik a kisebbségek védelméről szóló Keretegyezmény⁷⁸ (továbbiakban: Keretegyezmény), a másik pedig a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája⁷⁹ (továbbiakban: Nyelvi Charta).

A Keretegyezmény – nevéből is következtethetően – Európa általános kisebbségvédelmi szerződése. Jellemzője, hogy általánosan fogalmaz, sőt éppen annyira tágítja a kereteit, hogy minden ET tagállam – a Kaukázustól a Pireneusokig – beleférjen. Igazi erejét egy jól szervezett ellenőrző mechanizmus jelenti.

A Keretegyezmény – általános jellege ellenére – 5. cikk. 1. bekezdésében a kisebbségi személyek identitásának szükségszerű elemeként említi a nyelvet, amelynek használatára és fejlesztésére jogosultak. Az egyezmény a nyelvhasználatot elismeri még mint a véleménynyilvánításhoz való jog része (9. cikk), magán és nyilvános szóbeli és írott formában, hivatalos viszonyokban, információs és jogvédelmi helyzetekben (10. cikk). A Keretegyezmény továbbá elismeri a kisebbségi nyelvhasználat kapcsolatát a névhasználattal, táblafeliratokkal (11. cikk), oktatással (12. cikk); továbbá az anyanyelv tanulásának általános jogát (14. cikk). A Keretegyezményben a nyelvhasználat tehát egy olyan területe a védett jogoknak, amely vagy alapjogok érvényesülése vagy az államigazgatás valamilyen működése során merülhet fel.

⁷⁶ Magyarországon kihirdette: 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

⁷⁷ General comments under article 40, paragraph 4, of the International Covenant on Civil and Political Rights 1/ General comment No. 23 (50) (art. 27) 2/, 3/, A/49/40, I (1994) 448.

⁷⁸ ETS 157. Magyarországon kihirdette: 1999. évi XXXIV. törvény az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló, Strasbourgban, 1995. február 1-jén kelt Keretegyezményének kihirdetéséről.

⁷⁹ ETS 148. Magyarországon kihirdette: 1999. évi XL. törvény a Strasbourgban, 1992. november 5-én létrehozott Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának kihirdetéséről.

Az előbbihez képest nem általános, hanem konkrét védelmet nyújt a Nyelvi Charta, amely így az európai nyelvédelem alapdokumentumává vált. A Nyelvi Charta a kisebbségi vagy regionális nyelvek használatát jogként ismeri el. A Preambulum harmadik bekezdése a magán- és közszférában egyaránt elismeri és elidegeníthetetlen jogként kezeli az (anya-)nyelvhasználatot. Ennek a fontos deklarációnak a kifejtése lesz a II. és III. részben foglalt *stricti iuris* kötelezettségek rendszere. A Preambulum másik kiemelkedő vonása, hogy a kisebbségi nyelvhasználatot alapértéknek és az európai kulturális örökség részének tekinti. Ezzel a Charta kisebbségi nyelveket bekapcsolta az európai kulturális hagyományok körébe és védelmüket a demokratikus értékek közé emelte. Mindezt pedig úgy teszi, hogy az első mondatától az utolsóig tekintettel van arra, hogy az európai nyelvi diverzitás nemcsak a nyelvek többféleségét jelenti, hanem nyelvédelem országonként eltérő (történelmi, társadalmi, földrajzi stb.) jellemzőit is. A III. rész választható rendszerű kötelezettségei ugyanezt a különbözőséget tudja megfelelően kezelni és ezáltal egyediesíteni a kötelezettségeket. A nyelvi diverzitás ugyanis Európában nem jog, hanem ténykérdés, amelyet külön konstituálni nem kell, elég csak meghivatkozni a szövegben.

A Nyelvi Charta szövege azzal, hogy a jogi védelem alá eső nyelvek körét leszűkíti, egy sajátos tárgykört is kijelöl: a kisebbségvédelem és a nyelvédelem halmazaiából csak e kettő között elhelyezkedő metszést, közös részalmozást. A szöveg tehát nem tisztán kisebbségvédelem és nem tisztán nyelvédelem. A kettőnek egy sajátos ötvözete, amely amellett, hogy egy európai sajátosságon alapul, túlmutat ezen a kontinensen és globális nyelvi problémákra mutat válasz-alternatívát.

Magyarország mindkét nemzetközi szerződésnek részes fele. A magyar jogot tehát hozzá kell igazítani e szerződésekben foglaltakhoz. Ezt a megfeleltetést találjuk meg különösen az eljárási törvényeink nyelvi szabályaiban, illetve a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvényben, és ennek felel meg az Alaptörvény említett szabálya is.

7. Az anyanyelvhasználathoz való jog alapjogi problematikája

A nyelvi jogok, vagy másként: az anyanyelvhasználathoz való jog ma egy nem elismert emberi jog. A nemzetközi emberi jogi katalógusok külön nem nevesítik. Bár több törekvés is volt és a szakirodalom jeles szerzői több erőfeszítést is tettek az elismertetés érdekében⁸⁰, jelenleg mégiscsak tény, hogy a nemzetközi fórumok előtt önálló védelem nem illeti meg az anyanyelvhasználatot.

Erős feszültség rejlik viszont abban, hogy bár a nyelvhasználat önmagában nem védett jog, a legtöbb 'felhasználási felülete' azonban az. A szólásszabadság, az ok-

⁸⁰ Lásd különösen SKUTNABB-KANGAS i. m. 235–236.; valamint ANDRÁSSY György: Freedom of Language: A Universal Human Right to be Recognised. *International Journal on Minority and Group Rights*, 2012/2. 195–232.; KONTRA Miklós: „Don't Speak Hungarian in Public!” – A Documentation and Analysis of Folk Linguistic Rights. In: KONTRA [et al.] (eds.): *Language: A rights and a Resource*. CEU Press, 1999. 81–97.; LÁNCOS Petra Lea: A nyelvi sokszínűség értékének és védelmének filozófiai megalapozása, különös tekintettel az Európai Unió nyelvpolitikai kihívásaira. *Iustum Aequum Salutare*, 2012/3–4. 295–277.; TRÓCSÁNYI László – JUHÁSZ Hajnalka: A nyelvhasználat szabályozása egyes Nyugat-Európai országokban. In: ANDRÁSSY György – VOGL Márk (szerk.): *Az emberi jogok és a nyelvek*. Pécs, 2010. 47–85.

tatáshoz való jog, a tisztességes eljáráshoz való jog, az emberi méltóság és identitás szabadsága – pár példa – mind-mind önmagukban is védett alapjogok és egyúttal olyan élethelyzetekre vonatkoznak, amelyekben a nyelv meghatározó. Azonban ez nemcsak 'valamely nyelvre' vonatkozik, hanem 'arra a nyelvre', amelyet a jogalany választott kommunikációs csatornául és önazonosságát ki tudja fejezni rajta.

A nyelvhasználatnak tehát közvetlen alapjogi vonatkozása van, másrészt az emberi jogokon túlmutató, az állampolgári jogokhoz hasonló jellemzője. Ez utóbbi jellemzők túlmutatnak az emberi jogokon: ilyen lehet például az anyanyelvű közigazgatási tisztviselő, esetleg nyelvi kompetenciával bíró orvos alkalmazásának előnyben részesítése, vagy a speciális nyelvű oktatási infrastruktúra kialakításának lehetősége.

Az anyanyelvhasználat során érintett alapjogok alkalmazása viszont sokszor eltérő megítélésben részesül. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjoga érdekes tapasztalatokat nyújthat számunkra. Bár tudjuk, az EJEB nem kisebbségvédelmi intézmény, még kevésbé a nyelvi jogok védelmére hivatott fórum. Az EJEB ítélezésében az Emberi Jogok Európai Egyezményébe ütköző cselekményeket vizsgálja, amely egyezményben azonban nincsenek kisebbségvédelmi rendelkezések. Mégis e joggyakorlat fontos az össz-európai kisebbségvédelem és nyelvi jogok értelmezésében.⁸¹

A Bíróság joggyakorlatában a kisebbségvédelem valamely más emberi jog megsértéséhez kapcsolódva jelenik meg. Így különösen valamely politikai alapjoghoz, vagy szociális joghoz, eljárási alapjoghoz vagy a megkülönböztetés tilalmához kapcsolódó jogesetekben fedezhetünk fel kisebbségi, vagy esetleg nyelvjogi szálakat.⁸² A Bíróság, sok esetben elutasítja az olyan kérelmeket, amelyek ha emberi jog szerint nem is, de a kisebbségi jog szerint indokoltak lennének. Mindez azt jelenti, hogy a kisebbségi jogok sérelme nem eredményezi feltétlenül az emberi jogok sérelmét, a bíróság ítéletei pedig csak másodlagosan szolgálhatnak a kisebbségvédelmi vagy nyelvvédelmi célokat.

Moria PAZ, a Stanford egyetem kutatója kimutatta, hogy az emberi jogok érvényesüléséért felelős nemzetközi testületek, különösen az előbb említett EJEB, vagy az ENSZ Emberi jogi Bizottsága nem vállalják fel a nyelvi jogok védelmének univerzalizását, hanem – az amerikai modellhez hasonlóan – az egyes államok egyedi döntésévé teszik, hogy elismerik-e vagy támogatják-e a kisebbségi nyelveket vagy sem.⁸³ Különösen érdekes, hogy nyelvhasználati és alapjogi kérdést egyszerre tartalmazó ügyeknek viszont

⁸¹ KOVÁCS Péter: Kisebbségvédelem az Emberi Jogok Bíróságának joggyakorlatában. *Magyar Kisebbség*, 2004/4. 220–252.

⁸² Különösen lásd: Bideault v. France No. 9106/80 (1998); Conka v. Belgium No. 51564/99 (2002); Isop v. Austria No. 808/60 (1962); Zana v. Turkey No. 18954/91 (1997); 23 inhabitants of Alsemberg and Beersel v. Belgium 1474/62 (1963); case „Relating to Certain Aspects of the Laws on the use of languages in education in Belgium” v. Belgium Nr. 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63, 2126/64 (1968); Inhabitants of Les Fourons v. Belgium 2209/64 (1974); Roger Vanden Berghe v. Belgium Nr. 2924/26 (1968); Skender v. FYRM Nr. 62059/00 (2001); Fryske Nasjonale Partij and other v. the Netherlands Nr. 11100/84 (1985); Inhabitants of Leeuw-St. Pierre v. Belgium Nr. 2333/64 (1965).

⁸³ Moria PAZ: The tower of Babel: Human Rights and the Paradox of Language. *European Journal of International Law*, Vol. 25., 2014/2. 495. A szerző különösen arra hivatkozik, hogy nyelvvédelem túl költséges, amelyet az államok nem vállalnak fel, így a nemzetközi testületek sem kívának az államok felé költségeket allokálni azáltal, hogy univerzális nyelvvédelmi rezsimit állítanak fel.

szigorúbb szűrőn kell keresztül menniük.⁸⁴ Mindez azt jelenti, hogy a nyelvhasználattal érintett alapjogi eseteket szűkebben értelmezik ezek a testületek, míg a 'rendes' alapjogi eseteknél tág értelmezést használnak az alapjog szélesebb körű védelme érdekében. A nyelvi jelleg így szinte 'lerontja' az alapjog értékét, a nyelvhasználat nem-univerzális elismertsége miatt az alapjogi tartalmakat nehezebben lehet ilyen esetekben érvényesíteni. Egyet kell érteni tehát Fernand de VARENNES professzor véleményével, aki szerint az általános emberi jogok továbbra is kiegészítésre szorulnak a nyelvvédelem terén.⁸⁵

8. A nyelvvédelem komplexitása

A kontinentális és az angolszász (főleg amerikai) jog tanulmányozása közelebb vihet minket egy olyan szemlélethez, amely a nyelvvédelem jogi eszközei mellett adminisztratív eszközöket is figyelembe veszi – tekintettel arra, hogy még az olyan nemzetközi nyelvjogi intézmények is, mint amilyen a Nyelvi Charta Szakértői Bizottsága, többnyire adminisztratív eszközök útján látják biztosíthatónak a nyelvi jogok érvényesülését.

Bármely országban előforduló nyelvekre (kisebbségi nyelvekre) olyan adottságként tekintek, amely ténykérdés. A kisebbségi nyelv létezését nem a jog, hanem az a tény igazolja, hogy egy pontosan mérhető, kimutatható és definiálható közösség beszél egy nyelvet. A nyelvnek is és a kisebbségnek is vannak olyan objektív ismérvei, amelyek mérhetőek. A jogi védelemnek tehát ahhoz kell igazodnia, hogy ez a nem domináns helyzetben lévő nyelv milyen földrajzi, társadalmi, történelmi és más adottságokkal rendelkezik.

A jó nyelvjogi szabályozás megalkotásához több faktort is vizsgálni kell.

- (i) Egyrészt az anyanyelv használatára tekinthetünk *emberi jogi kérdésként*. Ennek keretében vizsgáljuk a nyelvhasználat emberi jogi státuszát, kapcsolatát más alapjogokkal.⁸⁶ A nemzetközi jog által meghatározott, és a nyelv védelmét biztosító nemzetközi jogi keretek fontosak egy állam nyelvvédelmi rendszerének meghatározásához, azonban az Egyesült Államok példája is mutatja, hogy nem kizárólagosan ez a döntő. Európa országai különleges helyzetben vannak abból a szempontból, hogy a Nyelvi Charta különleges védelmet nyújt a regionális vagy kisebbségi nyelveknek, amely követhetőbbé teszi a nyelvvédelmi rendszereket.
- (ii) A nyelv *biztonságpolitikai kérdésként* is felmerül. Nem kell messzebbre tekinteni, mint a 2014-2015-ös ukrán események, ahol a politikai instabilitást végső soron a nyelvi feszültségek eredményezték.⁸⁷ A XX. században a klasszikus

⁸⁴ Diergaardt v. Namibia ügyben az ENSZ emberi jogi bizottsága kimondta, hogy „the UN Human Rights Committee has confirmed that states cannot reject a request for the provision of services and information in a minority language if it is not well justified.” Diergaardt v. Namibia (No.760/1997), UN Doc. CCPR/C/69/D/760/1997 (2000).

⁸⁵ Fernand de VARENNES: Language as a Rights in International Law: Limits and Potentials. In: D. RICHTER [et al.] szerk.: *Language Rights Revisited – The Challenge of global Migration and Communication*. Nijmegen, Wolf, 2012. 43–52.

⁸⁶ SKUTNABB-KANGAS [i. m. 238–240.] tovább is megy, amikor kimondja, hogy megkülönböztethetők „belső” (core) alapvető és külső nyelvi emberi jogok, valamint kiemeli a nyelvi jogok kollektív jogi jellemzőit is.

⁸⁷ GERENCSÉR (2015) i. m. 153–154.

'nagy' európai autonómiák többségében biztonságpolitikai faktor is felmerült egy-egy robbantás, vagy más agresszív cselekmény miatt: Dél-Tirol, Aland, Baszk-föld esetében például, hogy csak a legismertebbeket említsem.

- (iii) A nyelv a *demokratikus intézményrendszer működésében* is fontos faktor lehet. Erre a legjobb példa a választójogi szabályok és a nyelv kapcsolata lehet. Az Egyesült Államokban például a 60-as évektől komoly vita folyik pro és kontra a többnyelvű szavazólapokról. Itt Európában, a Kárpát-medencei régióban végzett saját felmérésem pedig azt igazolta, hogy a kisebbségi nyelven működtetett önkormányzati (politikai) döntéshozatal is közvetlenebb kapcsolatba hozza a helyi közösséget, mintha a döntést nem az első nyelven (anya nyelven) ismerné meg a polgár.
- (iv) Végül ez utóbbival kapcsolódik össze a *kormányzás során használt nyelv* kérdése. Annak érdekében, hogy egy állam megfelelő, megbízható és hatékony kormányzást tudjon biztosítani, területén élő nyelvek sajátosságaival tisztában kell legyen. A kormányzás egyik célja a lakosság és az ország működésének biztosítása,⁸⁸ amely éppen az előbbi tényszerű adottságok folytán kapcsolatban áll az állampolgárok által beszélt nyelvvel is. Ez a kapcsolat az emberarcú közigazgatás örök igényét is kifejezi.

Összességében a nyelvek békés egymás mellett élését szabályzó jognak a fenti négy faktort kell figyelembe vennie. Véleményem szerint akkor hatékony és megfelelő egy nyelvjogi szabályozás, ha az azt a célt szolgálja, hogy a kisebbségi nyelvet beszélő személyek jogaitak úgy gyakorolhassák és kötelezettségeiket úgy teljesíthessék, mint azt a domináns nyelvet beszélő állampolgárok tehetik és részt tudjanak venni a demokratikus intézmények működtetésében is – nyelvük és kultúrájuk megőrzése mellett.

9. Szuverenitás és állampolgárság

Térjünk vissza röviden a szuverenitás kérdésre annak érdekében, hogy az állampolgárság intézményét helyesen tudjuk megközelíteni. Az állami főhatalom gyakorlásának két dimenzióját a hol és a kik felett kérdésekkel jellemezhetjük. Az állami szuverenitás tehát egy jól körülhatárolható földrajzi területen élő lakosság feletti hatalomgyakorlást jelent. Amíg azonban a földrajzi terület határvonalakkal, illetve egy légi vagy vízi jármű a lajstromból viszonylagosan egzakt módon beazonosítható, addig a területen lévő személyek között alapjogi szempontból jelentős különbségek lehetnek. Az állam területén élő személyek és az állam közötti kapcsolat tartalma lényegesen más egy másik állam állampolgárságával rendelkező személy (külföldi), adott esetben egy állam állampolgárságával sem rendelkező személy (hontalan) (így együtt: idegen⁸⁹), valamint a terület felett főhatalmat gyakorló állam állampolgárságával rendelkező személy ese-

⁸⁸ MAGYARY megfogalmazásában: „a közigazgatás a közösségért van.” MAGYARY Zoltán – KISS István: *A közigazgatás és az emberek*. Dunántúl Pécsi Budapest, Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T., 1939. 11.

⁸⁹ Ahogyan az Alaptörvény XIV. cikke is használja: „Idegen állampolgár – ide nem értve a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyeket – Magyarországon területén a magyar hatóságok által egyedileg elbírált kérelme alapján élhet.”

tében. Az állampolgárság fogalmának vizsgálata során meghatározó a politikai közösségben való tagsági viszony,⁹⁰ azaz a politikai nemzethez tartozás.

Az állampolgárság az állam és személy közötti legszorosabb kapcsolat, ezzel egyidejűleg a legszélesebb jogok és kötelezettségek az állampolgársághoz kötődnek. Az állampolgárság tehát nem más, mint olyan jogviszony, amelyben az államtól a személy a lehető legtöbbet várhatja el és a lehető legtöbbet kell adnia, azonban természetesen ennek fordítva is így kell működnie. Az állampolgárságból fakadó jog a kiutasítás tilalma és a hazatérés joga⁹¹, az aktív és passzív választójog,⁹² a közhivatal viselésének joga⁹³ és az állam által biztosított védelem-segítségnyújtás.⁹⁴ A védelem nem egyirányú, az állampolgár köteles a haza védelmére⁹⁵ és az új honosított vagy visszahonosított állampolgár is hűséget fogad.⁹⁶

Ebből a szoros⁹⁷ kapcsolatból fakad, hogy az adott állam szuverenitásának egyik legfontosabb eleme, ismérve, hogy meghatározza, kik az állampolgárai, ez az egyén és az állam közötti legfőbb jogi kapcsolat.⁹⁸ Ezt kihangsúlyozza az Európa Tanács keretében, 1997. november 6-án kelt, az állampolgárságról szóló Európai Egyezmény 3. cikke⁹⁹ is, ahogy az európai uniós jog se kérdőjelezi meg az állampolgársági jog szuverén tagállami hatáskörét.¹⁰⁰

Az állam és az egyén az állampolgárságban megtestesülő kölcsönösségében fontos szerepe van az énképnek is. Az egyén identitásában meghatározó lehet az állampolgárság, öndefiníciója ezzel kezdődhet vagy éppen ellenkezőleg, más értékekkel fellépő konfliktus (nemzetiségi, etnikai, vallási) miatt az állampolgárság megvetése, elutasítása, szükséges rossznak látása jelenik meg. Az állam ugyanakkor az állampolgárainak meghatározásán keresztül is meg kívánja saját magát határozni, önképet¹⁰¹, egyfajta eszményt jelenít meg (vö. kultúrnemzet *versus* politikai nemzet). Az állampolgárság

⁹⁰ JAKAB András: *Az alkotmány kommentárja*. Budapest, Századvég, 2009.

⁹¹ Alaptörvény XIV. cikk (2) bekezdés.

⁹² Alaptörvény XXIII. cikk (1) bekezdés.

⁹³ Alaptörvény XXIII. cikk (8) bekezdés.

⁹⁴ Az Alaptörvény G) cikk (2) bekezdése általánosan kimondja, hogy Magyarország védelmezi állampolgárait, míg a XXVII. cikk (2) bekezdése szerint minden magyar állampolgárnak joga van ahhoz, hogy külföldi tartózkodásának ideje alatt Magyarország védelmét élvezze (diplomáciai-konzuli védelem).

⁹⁵ Alaptörvény XXXI. cikk (1) bekezdés.

⁹⁶ „Én, esküszöm, hogy Magyarországot hazámnak tekintem. Magyarországnak hű állampolgárára leszek, az Alaptörvényt és a jogszabályokat tiszteletben tartom és megtartom. Hazámat erőmhöz mérten megvédem, képességeimnek megfelelően szolgálom. Isten engem úgy segítjen.”

⁹⁷ Ez szinte szakrális kapcsolat, ha például az állampolgársági eskü- vagy fogadalomtétel ceremóniájára gondolunk.

⁹⁸ Lásd: 5/2004. (III. 2.) AB határozat és 40/2004. (X. 27.) AB határozat.

⁹⁹ 3. cikk 1. „Minden állam saját joga szerint határozza meg, hogy kik az ő állampolgárai.”² Az ilyen jogszabályt más államok annyiban kötelesek elfogadni, amennyiben az összhangban áll a vonatkozó nemzetközi egyezményekkel, a nemzetközi szokásjoggal és az állampolgárság tekintetében általánosan elismert jogelvekkel.

¹⁰⁰ Lásd: EUSZ 9. cikk, EUMSZ 20. cikk, Micheletti-ügy (C-369/90), Garcia Avello-ügy (C-148/02), Rottmann-ügy (C-135/08), Chen-ügy (C-200/02).

¹⁰¹ A szuverén, a főhatalom birtokosa az, aki megmondhatja, hogy az adott ország mit tekint történelmi, erkölcsi, kulturális, nemzeti értéknek. TRÓCSÁNYI László: Nemzeti szuverenitás és az Alaptörvény. In:

eszménye különösen megragadható, ha az állampolgársági törvények fejlődését-változását történeti távlatból vizsgáljuk, hiszen az állampolgári közösség mögötti filozófia megváltozása lehet akár évtizedeken átívelő. Jellemző ilyen folyamat volt az etnikai jellegű, ugyanakkor részben reparatív kivételes honosítási eljárások bevezetése, amelyek az államalkotó nemzet határontúli tagjainak biztosítja az állampolgárság egyszerűsített megszerzését. Egész sor precedens után a magyar állampolgársági törvény által bevezetett egyszerűsített honosítási eljárás a legutolsó példa ebben a folyamatban.

A szuverenitás és az állampolgárság kérdése hangsúlyozottan felmerül a többes állampolgárság és a hontalanság kérdésében. Az egy állam – egy állampolgárság elve természet szerű volt az állampolgárság kialakulásakor a XIX. században és a XX. század első felében, hiszen a folyamatosan konfrontálódó államok jóval zártabb határok mögött élő lakosságára vonatkozott. A gyakran éppen a 'nemzetépítés' fázisában lévő államok számára természetellenes volt a kettős vagy többes állampolgárság (kettős hűség), illetve a hontalanság, azaz az egyes állampolgársági jogrendszerek pozitív és negatív kollíziója. A többes állampolgárság kérdését nemzetközi szerződések és automatikus állampolgárság-szerzési és -vesztési szabályok, míg a hontalanságát nemzetközi szerződéseken alapuló állampolgárság-szerzési kedvezmények és a hontalanság létrejöttét kiküszöbölő szabályozások kívánták orvosolni. Míg a hontalanság kiküszöbölése, illetve visszaszorításának igénye¹⁰² változatlanul megmaradt, a globális migráció¹⁰³ és az államok közötti konfliktusok enyhülése következtében egyre több állam ismeri el, tolerálja a többes állampolgárságot.

10. A magyar állampolgársági jog jellemzői

Az Alaptörvény D) cikke kimondja, hogy „Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.”

Kiemelkedően fontos ez a szakasz az Alaptörvényben, ahogy TRÓCSÁNYI László fogalmaz: „Ezzel európai és nemzetközi szinten is egyedülálló és modern példáját adja annak, hogy hogyan tudja egy több részre szakadt nemzet a határon túl élő nemzetársakkal való összetartozását megfelelően ápolni. Alaptörvényünk tehát egyfajta szintézist teremt a politikai és a kulturális nemzet fogalma között. Elismeri, hogy minden magyar állampolgársággal rendelkező személy tagja, tehát a nemzetiségek tagjai, illetve az új hazájukat Magyarországon megtalálók is tagjai a politikai nemzetnek. Azonban nem feledkezik meg a Kárpát-medencében és a diaszpórában élő magyarokról sem, hiszen kijelenti: Alaptörvényünk minden magyaré, aki magyarnak vallja

5 éves az Alaptörvény. Válogatás az ünnepi konferenciasorozat beszédeiből. (Szerk. CSORBA Katalin) Budapest, Igazságügyi Minisztérium–Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2017. 32.

¹⁰² Alapelvi szinten minden személynek joga van valamely állampolgársághoz.

¹⁰³ Az 1955-ös Nottebohm-ügy effektivitás elve már túlhaladottnak tekinthető, különös tekintettel az utazási és telekommunikációs lehetőségek robbanásszerű fejlődésére.

magát. E szintézis megteremtésével olyan alkotmányos identitást teremt meg, amely kapcsolatot, hidat épít a nemzet tagjai között.”¹⁰⁴

A magyar állampolgársági jog megjeleníti az Alaptörvény értékeit, annak ellenére is, hogy az állampolgársági törvény legutolsó nagyobb módosítása, az egyszerűsített honosítás bevezetése megelőzte az Alaptörvény elfogadását, így gyakorlatilag megelőlegezte azt. A magyar állampolgársági jog legfontosabb jellemzői:

- a kettős vagy többes állampolgárság teljes elismerése,
- a születéssel és a honosítással szerzett állampolgárság egyenértékűsége,
- a leszármazással szerzés (ius sanguinis) korlátlansága,¹⁰⁵
- a területi elv (ius soli) korlátozott alkalmazása a hontalanság elkerülése érdekében,
- a honosítás főszabály szerinti lehetősége (megelőző tartózkodás időtartama, lakhatás, megélhetés, alkotmányos alapismeretek vizsga),
- a honosítás főszabályához képest kivételek, kedvezmények egész sora (családtagok, menekültek, hontalanok, kiskorúak, örökbefogadottak),
- egyszerűsített honosítási és visszahonosítási eljárás az egykori állampolgárok és leszármazóik számára,
- a honosítási eljárás állampolgársági eskü- vagy fogadalomtétellel zárul, az eljárásban a köztársasági elnök¹⁰⁶ diszkrecionális jogkörét gyakorolja, indokolás és jogorvoslat nélkül történik a döntés,
- honosítási kérelem nélkül, nyilatkozattal (egyfajta reparációs jogintézményként) meg- vagy visszaszerezhető az állampolgárság egyes csoportok számára, amelyek jogtalanul veszítették el (például: kitelepített németek) vagy az állampolgársági jogrendszer kollíziója miatt nem szerezhetett magyar állampolgárságot,
- lemondás lehetősége, de három évig van lehetőség az állampolgárság visszaállítására,
- korlátozott visszavonási lehetőség,¹⁰⁷
- névhasználati kedvezmények (reparatív és integratív okok).

10.1. Az állampolgárság létrejötte

A magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény (a továbbiakban: Áptv.) alapelvi szinten rögzíti, hogy a magyar állampolgárság létrejöttének különböző módzatai között nem tehető különbség, ennek eredményeképpen az állampolgársághoz kapcsolódó jogokat és kötelezettségeket minden esetben ugyanolyan módon szükséges értelmezni. Más szóval a státusz keletkezésének vagy megszerzésének jogcíme főszabály szerint semmilyen módon sem befolyásolja az állampolgársági jogviszony tartalmát.

Az állampolgárság létrejöttének anyagi jogi szabályai között meg kell különböztetnünk az állampolgárság keletkezését és annak megszerzését. A kettő közötti differen-

¹⁰⁴ TRÓCSÁNYI László: A nemzet fogalma az Alaptörvény tükrében. In: *5 éves az Alaptörvény...* i. m. 234.

¹⁰⁵ Alaptörvény G) cikk: Születésével a magyar állampolgár gyermeke magyar állampolgár.

¹⁰⁶ Alaptörvény 9. cikk (4) bekezdés i) pont.

¹⁰⁷ Alaptörvény G) cikk (3) bekezdés: Senkit nem lehet születéssel keletkezett vagy jogszerűen szerzett magyar állampolgárságától megfosztani.

cia abban áll, hogy míg a keletkezés alanyi jogon létesíti az állampolgárságot, addig a megszerzés folyamatában minden esetben megtalálható a döntéshozó diszkrecionális jogköre, amelyet pozitív vagy negatív irányban is gyakorolhat.

10.1.1. Születés

A jogrendszerek legelfogadottabb állampolgárság-szerzési eszköze a születés. Ezen belül szükséges megkülönböztetni a *ius sanguinis* és a *ius soli* elveket, amelyek mind-egyike megtalálható a magyar szabályozásban is. Természetesen kizárólagosan egyik elv sem létezik, valamilyen módon a másik elv kiegészítő jelleggel minden állampolgársági szabályozásban megjelenik.

A *ius sanguinis*, vagyis vérségi elv az állampolgárság keletkezését a leszármazásra alapítja. A magyar jogi környezet a vérségi elv primátusát biztosítja azáltal is, hogy az Alaptörvény G) cikk (1) bekezdése önállóan kimondja, hogy születésével a magyar állampolgár gyermeke magyar állampolgár. A vérségi elv egyébként nem tesz különbséget aközött, hogy melyik szülőtől származtatódik az állampolgárság, mindkét szülő jogán örökölheto a státusz.

A *ius sanguinis* elve mellett – mintegy kiegészítő, kiegészítő szabályként – az Áptv. segítségül hívja a *ius soli* elvét is, annak érdekében, hogy a bizonytalan leszármazási háttérrel rendelkező gyermekek, valamint az olyan szülőktől származó gyermekek számára, akik hontalan szüleiktől semmilyen állampolgárságot nem származtathatnának, megoldást biztosítson. A hontalanság elkerülése érdekében vállalt nemzetközi kötelezettségvállalás¹⁰⁸ alapján a hazai szabályozás lehetőséget szolgáltat arra, hogy a magyarországi lakóhellyel rendelkező hontalan, Magyarország területén született gyermeke magyar állampolgárrá váljon. A területi elv alkalmazásának másik – szintén nemzetközi jogi kötelezettségből adódó – esete, amikor is az ismeretlen szülőktől származó, Magyarországon talált gyermek vonatkozásában keletkezik a magyar állampolgárság. Ez utóbbi esetben valójában a szülők kiléte ismeretének hiányában lehetetlen lenne megállapítani az állampolgárságot.

A születéssel keletkezett állampolgárság vonatkozásában szükséges kiemelni, hogy a házassági kötelék fennállása esetében bármelyik szülő magyar állampolgársága alapot teremt a gyermek állampolgárságának keletkezéséhez. Abban az esetben viszont, ha a házassági kötelék hiányzik, egyéb igazgatási vagy bírói aktusra is szükség lehet annak érdekében, hogy ne csak az anya állampolgársági státuszát örökölje a gyermek.

10.1.2. Honosítás

A magyar állampolgárság megszerzésének legnagyobb számban előforduló formája a honosítás, amely a törvényi feltételeknek megfelelő személyek kérelme alapján lefolytatandó eljárás végén eredményezi az állampolgárság megszerzését. Az állampolgárság főszabály szerint az állampolgársági eskü vagy fogadalom letételével jön létre. Ennek jelentősége felbecsülhetetlen, hiszen az eljárás nem egy hatósági határozattal ér

¹⁰⁸ Lásd: a hontalanság eseteinek csökkentéséről szóló, 1961. augusztus 30-án, New Yorkban elfogadott Egyezmény (kihirdette: 2009. évi XV. törvény).

véget, hanem egy ünnepélyes ceremóniával, amely sok esetben katartikus élmény az új állampolgárok számára.

A honosítás anyagi jogi feltételeit differenciálhatjuk aszerint, hogy szükséges-e hozzá magyarországi lakóhely vagy sem, illetve amennyiben szükséges, milyen időtartam elegendő a pozitív döntés megalapozásához.

A magyarországi lakóhelyre alapozott honosítás legszigorúbb tartózkodási (letelepedési) időintervalluma nyolc év. Ehhez képest fogalmaz meg az Áptv. kedvezményes, ötéves magyarországi helybenlakást azon kérelmezők részére, akik a Magyarország területén születettek vagy kiskorúságuk idején létesítettek magyarországi lakóhelyet. A rendelkezés hivatott biztosítani azt, hogy a kiskorúak esetében a várakozási idő ne teremtse méltánytalan helyzetet.

A tartózkodási idő legrövidebb törvényi tartama három év, amely az alábbi személyi kört illet meg: akik magyar állampolgárral legalább három éve érvényes házasságban élnek, vagy házasságuk a házastárs halálával szűnt meg, akiknek kiskorú gyermeke magyar állampolgár, akiket magyar állampolgár fogadott örökbe, akik hontalanok vagy magyar hatóság menekültként ismert el. A szabályozás célja egyrészt a család-egyesítés előmozdítása, valamint szintén nemzetközi kötelezettség alapján a nemzetközi védelemben részesülők támogatása.

Az Áptv.-ben meghatározott időtartamú, folyamatos magyarországi lakóhelytől kiskorú tekintetében teljesen el lehet tekinteni, ha honosítását a szülőjével együtt kéri, vagy szülője a magyar állampolgárságot megszerezte.

A 2010-ig hagyományosnak tekinthető magyarországi tartózkodási feltétel mellett a kérelmezőnek büntetlen előéletűnek kell lennie és a kérelem elbírálásakor ellene magyar bíróság előtt büntetőeljárás nem lehet folyamatban. A büntetőjogi akadályok mellett további feltétel, hogy a kérelmező honosítása Magyarország közbiztonságát és nemzetbiztonságát nem sértheti. A honosítás következő törvényi feltétele a megélhetés biztosíthatósága a kérelmező vonatkozásában. A leendő magyar állampolgárnak megfelelő jövedelemmel kell rendelkeznie ahhoz, hogy szükségleteit kielégítse, valamint lakhatásának is biztosítottnak kell lennie.

Mintegy utolsó anyagi jogi feltételként a leendő magyar állampolgárnak igazolnia kell, hogy alkotmányos alapismeretekből magyar nyelven eredményes vizsgát tett, vagy ez alól a törvény alapján mentesül. Az alkotmányos alapismeretek vizsgán számat kell adnia a vizsgázónak Magyarország történelmével, kultúrájával, jogi és társadalmi berendezkedésével, valamint közigazgatásával kapcsolatos ismereteiről.

A fentiekben bemutatott anyagi jogi szabályok teljesítése alól, egyedi esetben felmentés adható. A felmentés azonban nem alkalmazható a büntetlen előéletre, valamint a közrendi és nemzetbiztonsági követelmények vonatkozásban. A felmentés érvényesítése során az állampolgársági ügyekért felelős miniszter előterjesztésében konkrét javaslatot tesz a köztársasági elnök részére kivételes döntésre, amennyiben a kérelmező honosításához Magyarországnak fontos érdeke fűződik.

10.1.3. Egyszerűsített honosítási és visszahonosítási eljárás

Az Áptv. 2011. január 1-jén hatályba lépő módosítása szakít a Magyarországon történő lakáshoz kötött állampolgárság-szerzés kötelezettségével, amely régi vágya volt a

határon túli magyar közösségeknek, megteremtve ezáltal lehetőségét, hogy az egykori magyar állampolgárok vagy leszármazottjaik a világban bárhol megszerezhessék a magyar állampolgárságot. Az állampolgársági törvény korábban is adott kedvezményeket a határon túli magyar származásúaknak, így egy év volt a kötelező várakozási idő, illetve visszahonosítás esetében egyáltalán nem volt szükség erre, azonban az általános jogszabályi környezet, azaz az előzetes letelepedés és a biztosított magyarországi lakhatás és megélhetés továbbra is követelmény volt. Az egyszerűsített honosítás segítségével mindenki megszerezheti a magyar állampolgárságot, aki vagy akinek felmenője volt magyar állampolgár (vagy valószínűsíti magyarországi származását¹⁰⁹) és ő maga beszéli a magyar nyelvet, tehát nincs szükség előzetesen magyarországi lakóhely létesítésére és az alkotmányos alapismeretek vizsga letételére sem. 2013. március 1-től bizonyos feltételek (legalább 10 éves házasság vagy legalább 5 éves házasság és egy közös gyerek) megléte esetén a magyar állampolgárságú felmenőkkel nem rendelkező házastárs is kérelmezheti ilyen egyszerűsített módon a magyar állampolgárságot, amennyiben beszéli a magyar nyelvet. Természetesen az egyszerűsített honosítás esetén is a kérelmezőnek büntetlen előéletűnek kell lennie és a kérelem elbírálásakor elene magyar bíróság előtt büntetőeljárás nem lehet folyamatban, valamint honosítása Magyarország közbiztonságát és nemzetbiztonságát nem sértheti.

10.2. Az állampolgárság megszűnése

Az állampolgárság létrejöttének negatív dimenziójaként definiálható megszűnés magyar jogi intézményeit a lemondás és a visszavonás képviseli. Amíg a lemondás az egyén kezdeményezésén alapul, addig a visszavonás mögött minden esetben megjelenik az állami reakció.

10.2.1. A lemondás

Az alapjogi keretek alapján nincs jogi akadálya annak, hogy egy személy szabad elhatározásából a magyar állampolgárságáról lemondjon. Az Áptv. alapelvként deklarálja az állampolgárság megváltoztatásához fűződő jog önkényesen korlátozásának tilalmát. Ez egyrészt jelenti egy másik állam állampolgársága kérelmezésének és megszerzésének szabadságát, illetve a magyar állampolgárságról történő lemondás lehetőségét is. Jelen esetben az önkéntességet szükséges hangsúlyozni, amely mindenféle állami vagy egyéb kényszer befolyása nélkül kialakított döntésen alapul. A lemondásnak két törvényi feltétele van az Áptv.-ben:

Egyrészt az állampolgárságról történő lemondás nem eredményezhet hontalanságot, ezért csak abban az esetben hatályosulhat, ha a nyilatkozatot tevő rendelkezik egy másik állampolgársággal, vagy legalább valószínűsíti annak megszerzését (azaz ígérvénye van erre). Másrészt a nyilatkozatot tevő személynek nem lehet magyarországi lakó- vagy tartózkodási helye. Garanciális szabályként az Áptv. biztosítja annak

¹⁰⁹ Kisegítő szabályként ez elsősorban a moldvai csángókra vonatkozik. Vö.: a tömegesen visszatelepülők honosításáról szóló 1886. évi IV. törvénycikk.

lehetőséget, hogy ha lemondás követően mégse szerezne külföldi állampolgárságot az érintett, akkor három éven belül visszaállíthassa a magyar állampolgárságát.

10.2.2. A visszavonás

A lemondással ellentétben a visszavonás minden esetben állami kezdeményezésre indul, amelynek alapja a korábbi állampolgársági eljárás során tanúsított csalárd magatartás.

Ennek elvi lehetőségét és korlátait az Alaptörvény G) cikk (3) bekezdése teremti meg, amely szerint senkit nem lehet születéssel keletkezett vagy jogszerűen szerzett magyar állampolgárságától megfosztani. Az Alaptörvény alapján tehát csak az állampolgárság megszerzésekor tanúsított magatartás szolgálhat alapul az állampolgárság visszavonására, az állampolgárság megszerzését követően elkövetett cselekmények nem.

Az Áptv. értelmében a magyar állampolgárság visszavonható attól a személytől, aki azt a jogszabályok megszegésével, így különösen valótlan adatok közlésével, illetve adatok vagy tények elhallgatásával a hatóságot félrevezetve szerezte meg. Az időmúlást figyelembe veendő, mintegy elévülési szabályként az Áptv. rögzíti, hogy nincs helye a visszavonásnak a magyar állampolgárság megszerzésétől számított tíz év elteltével.

10.3. Névhasználat

A XX. században az utódállamok részéről egész sor intézkedés történt, amely korlátozta a magyar nyelv használatát, önkényesen megváltoztatta a magyar neveket. Az állampolgársági eljárásokban az ügyfelek természetes, identitásukból fakadó igénye, hogy a magyar hatóságok előtt nevük magyar(os) megfelelőjével szerepeljenek és születési helyüket magyarul használhassák.

Ha a külföldi helységnek volt hivatalos magyar elnevezése, a honosítási vagy visszahonosítási eljárás során a külföldi helységnek az egykori hivatalos magyar elnevezését kell használni. A honosítást vagy visszahonosítást kérő kérelmezheti, hogy ebben az esetben a külföldi helységnév egykori hivatalos magyar elnevezése mellett a külföldi helységnek az illető országban hivatalos elnevezését járulékosan (zárójelben) is tüntessék fel, azaz főszabály szerint a honosítási okiratra kizárólag a magyar hivatalos verzió kerül rá, míg a személyazonosító okmányokra mindkét verzió.

10.4. Összegzés

Az Alaptörvény gondolatiságának és a nemzetközi jognak megfelelően a magyar állampolgársági jog összetett rendszere kifejezi, hogy az állam minden polgárára számít, leszármazottaiknak is lehetőséget nyújt az állampolgárság megszerzésére, illetve fenntartására, amennyiben effektíven kötődni kívánnak ehhez a közösséghez. Befogadó jellegéből fakadóan a honosítási főszabályok mellett egész sor kedvezmény teszi lehetővé egyedi helyzetüknek megfelelően egyes speciális csoportok magyar állampolgárrá válását, a történelmi igazságtételre törekedve és mintegy közjogilag egyesítve minden magyart, szintézist teremtve a politikai és a kulturális nemzet fogalma között.